

บทที่ 2

การตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง วัฒนธรรมความเชื่อของชาวล้านนาที่ปรากฏในวรรณกรรมของ มาลา คำจันทร์: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ในด้านภาษา ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาทฤษฎี แนวคิด และผล จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยจำแนกประเด็นเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นการศึกษาจากตำราและเอกสาร เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ส่วนที่สองเป็นการศึกษาจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งประกอบด้วยข้อมูลประเภท ต่าง ๆ ดังนี้

เอกสารที่เป็นตำรา

เอกสารที่เป็นตำรา หมายถึง เอกสารที่ให้ความหมายเกี่ยวกับลักษณะ และประเภทของจิต ความหมายและประเภทของความเชื่อ ความหมายและประเภทของวัฒนธรรม ความหมายและ ประเภทของสำนวน ความหมายและประเภทของโวหาร และ ความหมายของสัญลักษณ์ โดยผู้วิจัยได้ แบ่งประเด็นที่จะศึกษาดังต่อไปนี้

1. ความหมาย และลักษณะของวรรณกรรมปัจจุบัน

1.1 ความหมายของคำว่าวรรณกรรมปัจจุบัน

1.2 ลักษณะของวรรณกรรมปัจจุบัน

1.3 องค์ประกอบของวรรณกรรม

2. ความหมาย ลักษณะ และประเภทของจิต

2.1 ความหมายของจิต

2.2 ลักษณะของจิต

2.3 ประเภทของจิต

3. ความหมายและประเภทของความเชื่อ

3.1 ความหมายของคำว่าความเชื่อ

3.2 สาเหตุของความเชื่อ

3.3 ประเภทของความเชื่อ

4. ความหมายและประเภทของวัฒนธรรม

4.1 ความหมายของวัฒนธรรม

4.2 ประเภทของวัฒนธรรม

5. ความหมายของสัญลักษณ์

5.1 ความหมายของสัญลักษณ์

5.2 ประเภทของสัญลักษณ์

5.3 การใช้สัญลักษณ์

1. ความหมาย ลักษณะของวรรณกรรมปัจจุบัน

1.1 ความหมายของคำว่าวรรณกรรมปัจจุบัน

รินฤทัย ลัจจพันธุ์ (2542: 1) กล่าวถึงความหมายของวรรณกรรมปัจจุบันสรุปได้ว่า วรรณกรรมปัจจุบัน เรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า “วรรณกรรมร่วมสมัย” คำว่า ร่วมสมัยนี้ยังหมายถึง วรรณกรรมที่แต่งขึ้นในระยะเวลาอันใกล้เคียงกัน ซึ่งอาจจะไม่ใช่เวลาในปัจจุบันก็ได้... นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า แม้จะเป็นนักเขียนที่มีชีวิตอยู่ร่วมสมัยกันในเวลานี้ แต่หากนักเขียนคนหนึ่งแต่งวรรณกรรมขึ้นด้วยลักษณะขนบนิยมของวรรณคดีไทยของเก่า โดยมิได้มีส่วนใดปรับปรุงเปลี่ยนแปลงขึ้น ก็ย่อมยากจะนับว่าวรรณกรรมนั้นเป็นวรรณกรรมปัจจุบัน...

กล่าวโดยสรุปแล้ว วรรณกรรมปัจจุบัน หมายถึง วรรณกรรมร่วมสมัยที่แต่งขึ้นในระยะเวลาอันใกล้เคียงกัน ซึ่งอาจจะไม่ใช่ว่าในปัจจุบันนี้ก็ได้

1.2 ลักษณะของวรรณกรรมปัจจุบัน

สายทิพย์ นุกุณกิจ (2543:33-37) แบ่งลักษณะของวรรณกรรมไทยปัจจุบันไว้ 4 ประการ ดังนี้

1. รูปแบบ วรรณกรรมไทยปัจจุบันมีรูปแบบการแต่งขยายตัวมากขึ้นกว่าวรรณคดีไทยเดิม และแต่ละรูปแบบยังขยายย่อยออกไปได้อีกมาก ได้แก่

1.1 ร้อยกรอง ร้อยกรองปัจจุบันมุ่งเน้นในการเสนอ “ข้อคิดเห็นหรือความคิด” มากกว่าการเสนอความไพเราะงดงามตามหลักวรรณศิลป์ของร้อยกรองสมัยก่อน ร้อยกรองปัจจุบันจึงมีขนาดสั้น ไม่เคร่งครัดในด้านฉันทลักษณ์และไม่สนใจธรรมเนียมนิยมในการแต่ง นอกจากนี้ยังนิยมใช้ถ้อยคำง่ายๆ ในภาษาพูดที่มีความหมายชัดเจน สามารถสื่อความคิดที่กว้างแรงแรงและรุนแรงของผู้แต่งมากกว่าจะนิยมใช้ถ้อยคำในภาษาเขียนที่เป็นศัพท์สูงๆ หรือเพ่งเล็งเรื่องความไพเราะทั้งในด้านความหมายและเสียงของคำ ตามแบบร้อยกรองแบบเก่า สำหรับเนื้อหาจะสะท้อนเรื่องราวเกี่ยวกับสภาพสังคมที่แวดล้อมตัวผู้เขียนและผู้อ่านทั้งในด้าน การเมือง การศึกษา และเศรษฐกิจอย่างกว้างขวาง

1.2 เรื่องสั้น เป็นรูปแบบการเขียนบันเทิงคดีอย่างใหม่ที่ได้รับการนิยมนิยมนิยมจากผู้่านอย่างกว้างขวาง มีลักษณะเป็นร้อยแก้วเรื่องสมมติที่มีขนาดสั้น ผู้แต่งมักกำหนดให้เนื้อเรื่อง ตัวบุคคลในเรื่อง บทสนทนา เหตุการณ์และสถานที่ในเรื่องมีลักษณะสมจริงตามสภาพชีวิตจริงมากที่สุด โดยมีแนวการเขียนแสดงได้หลายแบบ เช่น ประเภทเน้นโครงเรื่อง ได้แก่ เรื่องจับตาย ของ มนต์ จรรย์รงค์ ประเภทเน้นแนวคิด เช่น เรื่องหายไปกับลมหายใจ ของ ชาติ กอบจิตติ ประเภทเน้นตัวละคร เช่น เรื่องมอม ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ประเภทเน้นบรรยากาศได้แก่เรื่อง แหลมตะลุมพุก ของ มนต์ สัตยารักษ์ เป็นต้น

1.3 นวนิยาย เป็นรูปแบบการเขียนบันเทิงคดีอย่างใหม่เช่นเดียวกับเรื่องสั้น แต่มีขนาดยาวกว่า เพราะผู้แต่งสามารถกำหนดตัวบุคคล เหตุการณ์และสถานที่ในเรื่องได้โดยไม่จำกัด สุดแต่ผู้แต่ง

จะเห็นว่าเหมาะสม มีแนวการเขียนแสดงได้หลายแบบ เช่น ประเภทพาฝัน ได้แก่เรื่อง สลักจิต, คำอธิบายของดวงดาว, ในฝัน ประเภทชีวิตครอบครัว ได้แก่เรื่อง ดอกฟ้า, โคมผู้จองหอง, ไม้ผลัดใบ ประเภทจิตวิทยา ได้แก่เรื่อง ไร้เสน่ห์, เจราฮู, โอ้มาดา, มายา ประเภทลูกทุ่ง ได้แก่เรื่อง แผลเก่า, หุ่นมหาราช, ลูกอีสาน ประเภทราชสำนัก ได้แก่เรื่อง สี่แผ่นดิน, ร่มฉัตร ประเภทการเมือง ได้แก่เรื่อง ไฟแดง, ทำไม, ลมที่เปลี่ยนทาง, ทางน้ำเงิน, นอกจากนี้อาจแบ่งตามแนวปรัชญาความคิดตะวันตก ออก เช่น แนวโรแมนติก (Romanticism) เช่นเรื่อง เลือดขัตติยา, หนี้รัก แนวสัจนิยม (Realism) เช่นเรื่อง นี่แหละโลก, หญิงคนชั่ว, เรือนมนุษย์, แนวสัจนิยมใหม่ (Neo-Realism) เช่นเรื่อง ขบวนการเสรีจีน, พิราบแดง แนวธรรมชาตินิยม (Naturalism) เช่นเรื่อง เหี้ย, คำพิพากษา

1.4 บทละครพูด คือ บทละครที่ไทยได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ในรัชกาลที่ 5 บทละครพูดนี้มักแต่งเป็นร้อยแก้วเรื่องสมมติ เพื่อใช้แสดงบนเวทีโดยกำหนดให้ตัวละครดำเนินเรื่องในรูปของบทเจรจา ในยุคปัจจุบัน ละครพูดพัฒนาเป็นละครพูดสมัยใหม่ นิยมแสดงและเผยแพร่กันเฉพาะในกลุ่มผู้ที่สนใจ ซึ่งมักเป็นผู้ที่มีการศึกษาสูงเท่านั้น โดยได้บทมาจากการแปล และแปลงบทละครต่างประเทศ เช่น “อวสานของเชลล์แมน” “รอรางคันนั้นชื่อปรารภนา” “เกิดเป็นตัวละคร” ฯลฯ ต่อมานักเขียนไทยได้คิดแต่งเรื่องขึ้นเอง เช่น “โลกของเปี่ยม” ของ รัศมี เผ่าเหลืองทอง “ชั้นใต้ที่เจ็ด” ของ สุชาติ สวัสดิ์ศรี “ฉันเพียงแต่อยากจะออกไปข้างนอก” ของ วิทยากร เขียวกุล “นักรบสุจิต” และ “ลมหายใจแห่งศตวรรษ” ของ สุวัฒน์ ศรีเชื้อ ฯลฯ บทละครสมัยใหม่จึงมีทั้งที่เป็นบทละครแปล บทละครแปลง และบทละครที่คนไทยคิดแต่งขึ้นเอง แต่ใช้วิธีการแสดงออกตามแบบตะวันตก เช่น การใช้สัญลักษณ์ และการเสนอแนวคิดแบบใหม่ ๆ เป็นต้น และด้วยเหตุดังกล่าวนี้เอง บทละครสมัยใหม่บางเรื่องจึงมิได้มุ่งเขียนเพื่อนำไปใช้ในการแสดงจริงๆ หากแต่มุ่งเขียนขึ้นเพื่อให้บทละครเป็นเครื่องมือในการสื่อสารความคิดของผู้แต่งไปยังผู้อ่าน เช่นเดียวกับการเขียนในรูปแบบของเรื่องสั้น นวนิยาย หรือสารคดีด้วย เช่น เรื่องลมหายใจแห่งศตวรรษ ของ สุวัฒน์ ศรีเชื้อ เป็นต้น

1.5 สารคดี เป็นรูปแบบการเขียนร้อยแก้วที่มุ่งเน้นเรื่องข้อเท็จจริง หรือความคิดเห็นเป็นอันดับแรก เน้นเรื่องความพลัดพลินเป็นอันดับรอง สารคดีอาจแยกประเภทได้หลายแบบ แล้วแต่ว่าจะใช้อะไรมาเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง เช่น

- แบ่งตามขนาดของสารคดี ได้เป็น 2 ประเภท คือ สารคดีขนาดสั้นๆ ได้แก่ บทความ บทบรรณาธิการ และสารคดีขนาดยาว เช่น สารคดีท่องเที่ยว ฯลฯ

- แบ่งตามลักษณะเนื้อหาออกเป็น 2 ประเภท คือ สารคดีเชิงวิชาการแขนงต่าง ๆ เช่น สารคดีประเภทจิตวิทยา สารคดีประเภทวิทยาศาสตร์ สารคดีประเภทประวัติศาสตร์ ฯลฯ กับสารคดีเชิงบันเทิงที่ประสมการณณ์ เช่น สารคดีท่องเที่ยว สารคดีเชิงชีวประวัติ เป็นต้น

- หรือแบ่งตามลักษณะการเขียนออกได้เป็น บทความ ความเรียง และสารคดีประเภทเรื่องเล่าจากประสบการณ์ เป็นต้น

2. แนวคิดหรือปรัชญาของเรื่อง วรรณคดีไทยเดิมส่วนใหญ่มักเสนอแนวความคิดตามแนวจินตนิยมและอุดมคตินิยม เพราะยึดเอาพุทธปรัชญาและจินตนาการของผู้แต่งเป็นแกนสำคัญของเรื่อง แต่วรรณกรรมไทยปัจจุบันกลับนิยมเสนอแนวความคิดตามหลักปรัชญาของวรรณกรรมตะวันตก โดยเฉพาะวรรณกรรมประเภทนวนิยาย เรื่องสั้น บทละครพูด และบทร้อยกรอง เช่น เสนอความเป็นจริงทุกแง่ทุกมุมตามแนวคิดแบบสัจนิยม (Realism) ได้แก่ นวนิยายเรื่องผู้หญิงคนนั้นชื่อบุญรอด ของ โบตัน เสนอภาพชีวิตที่เน้นเรื่องความทุกข์ยาก ความร้ายกาจของชีวิต ตามแนวคิดแบบธรรมชาตินิยม (Naturalism) ได้แก่ เรื่องสั้นชุดฟ้าป่กั้น ของ ลาว คำหอม เสนอเรื่องโดยใช้สัญลักษณ์ตามแนวคิดแบบสัญลักษณ์นิยม (Symbolism) ได้แก่ นวนิยายเรื่องทางน้ำเงิน ของ สิทธิไชย ใช้แนวปรัชญาที่แสดงถึงความมีอิสระเสรีของมนุษย์ในการเลือก เพื่อการดำรงชีวิตแทนที่จะยอมอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์หรือเงื่อนไขของสังคมตามแนวคิดแบบอัตถิภาวะนิยม (Existentialism) ได้แก่ เรื่องสั้นเรื่องถนนสายที่นำไปสู่ความตาย ของ วิทยากร เชิงกุล และบทละครเรื่อง อันตรรกะนี้ ของ มัทรี รัตน์ หรือเสนอแนวคิดแบบเหนือจริง ตามแนวคิดเหนือจริง (Surrealism) ได้แก่ บทละครพูดสมัยใหม่เรื่อง ลมหายใจแห่งศตวรรษ ของ สุวัฒน์ ศรีเชื้อ เป็นต้น

3. เนื้อหา เนื้อหาของวรรณกรรมไทยปัจจุบันมีลักษณะแตกต่างจากวรรณกรรมในอดีตตรงที่เนื้อหาส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวของสามัญชน ซึ่งมีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ในสังคมเหมือนชีวิตจริง ๆ โดยมีฉากในท้องเรื่องเป็นสภาพจำลองของสังคมปัจจุบัน ซึ่งผู้อ่านสามารถรู้และเข้าใจได้ง่าย วรรณกรรมในยุคปัจจุบันจะไม่นิยมกล่าวถึงเรื่องนรก สวรรค์ เขาพระสุเมรุ ฯลฯ ซึ่งเป็นแดนที่ไม่มี

ใครเคยพบเห็น หรือกล่าวถึงเรื่องราวที่ใกล้ตัวผู้อ่าน แต่จะหันมากล่าวถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่เป็นเรื่องใกล้ตัวผู้อ่านแทน เช่น เรื่องการเมือง กฎหมาย ภาวะเศรษฐกิจ การติดต่อกับต่างประเทศ การจราจร การธนาคาร เป็นต้น

4. กลวิธีในการแต่ง พรรณกรรมปัจจุบันโดยเฉพาะนวนิยาย เรื่องสั้น และบทละครมีกลวิธีการแต่งที่ชวนให้น่าติดตามอย่างมากมาย เช่น การเปิดเรื่อง อาจเริ่มด้วยการบรรยายฉาก การแนะนำตัวละคร การยกสุภาษิตคำคม หรือการใช้บทสนทนา เป็นต้น สำหรับการดำเนินเรื่องที่น่าสนใจ อาจใช้วิธีการเล่าเรื่องย้อนหลัง การให้ตัวละครพลัดกันเล่าเรื่อง หรือการใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ เสนอแนวความคิดของเรื่อง เป็นต้น ส่วนวิธีการปิดเรื่องให้ประทับใจผู้อ่าน อาจทำได้โดยเปิดเรื่องแบบหักมุมหรือพลิกความคาดหมาย ปิดเรื่องแบบให้ตัวละครเอกพบทั้งความสมหวังและผิดหวังเหมือนในชีวิตจริง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีกลวิธีอื่น ๆ อีกหลายประการ เช่น การสร้างตัวละคร การแนะนำตัวละคร การเล่าเรื่อง การทำบทสนทนา การสร้างฉากและบรรยากาศ เป็นต้น ซึ่งกลวิธีต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ล้วนเป็นกลวิธีที่ไทยเราได้รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมตะวันตกทั้งสิ้น

1.3 องค์ประกอบของวรรณกรรม

กระแสร มัลยาภรณ์ (2530:17-18) แบ่งองค์ประกอบของวรรณกรรมออกเป็น 5 ประการ ดังนี้

1. โครงเรื่อง
2. ตัวละคร
3. บทสนทนา
4. กาลและเทศะของเรื่อง
5. ทักษะคดี

2. ความหมาย ลักษณะ และประเภทของซิด

2.1 ความหมายของซิด

มูลนิธินิสารุกรมวัฒนธรรมไทย (2542:716) ได้กล่าวถึงคำว่า “จิต” ว่าจะมาจาก “กฤษณ์” หรือ “กฤตย์” ดังที่พบว่ามี การเรียกพระนารายณ์ว่า “พระจิตมือนี่” และเรียกรวมกรรมเรื่องอุสาบารว่า “พระจิตกับพระพาน” คือพระกฤษณะและเจ้ากรุงพาน ทั้งนี้ในการเขียนอักษรธรรมว่า “กฤตย์” นั้น อักษร “กร” ออกเสียงเท่ากับอักษร “ข” และตัว “ฤ” ออกเสียงเป็นสระอี หรือ สระอือ อยู่แล้ว

“กฤตย์” หรือ “จิต” มีความหมายว่า “ต้องห้าม” คือ ห้ามไม่ให้ประพฤติปฏิบัติ ซึ่งถ้าหากกระทำในสิ่งที่ต้องห้ามแล้ว ผู้กระทำนั้นก็จะตกจิต หรือ เกิดความอับมงคล อันเป็นสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม มีแต่ความเสื่อม เป็นเสนียดจัญไร ความพินาศเสียหาย เกิดความทุกข์ความกังวล ทำให้ร้อนทั้งกายและใจ คอยเผาผลาญจิตใจให้ผุร่อน สิ่งที่ไม่ดีไม่งามที่วิปริตอันมนุษย์ทำขึ้นเรียกว่า “จิต”

ส่วนความไม่ดีไม่งามเพราะสัตว์เป็นตัวแทนแสดงเหตุให้เห็นหรือเพราะปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ที่ไม่ค่อยจะพบเห็นบ่อยเรียกว่า “อุบาทว์” เมื่ออุบาทว์เกิดขึ้นแล้วให้แก้ไขเสียภายใน 7 วัน ถ้าไม่แก้ไขก็จะเป็นจิต และถ้าสิ่งที่ผิดปกติที่เกิดขึ้นกับสัตว์หรือด้วยธรรมชาติ ถ้ามมนุษย์ไปร่วมทำกับสิ่งเหล่านั้น เรียกว่า จิตชา จิตเชิง จิตขวง และจิตเสื่อม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สัตว์ที่เกิดมาผิดปกติ ผิดธรรมชาติ ที่เห็นประจำมีไก่ หมู ซึ่งมีเล็บเท้า 5 เล็บผู้ใดฆ่าสัตว์พวกนี้ก็จะเกิดจิตแก่ผู้นั้น ดังนั้นคนจึงมักจะนำสัตว์เหล่านี้ไปปล่อยวัดเสีย

ผู้หญิงโดยธรรมชาติต้องมีคู่ครองเป็นผู้ชาย หรือผู้ชายต้องมีคู่ครองเป็นผู้หญิง แต่ถ้าผู้หญิงไปรักชอบสมสู่กับผู้หญิงด้วยกัน หรือผู้ชายไปรักชอบสมสู่กับผู้ชายด้วยกัน เป็นการผิดธรรมชาติ ผิดปกติ ผู้ใดประพฤติอย่างนั้นจะเกิดจิต ถูกจิต แม้แต่ฟ้ายังพิโรธและผ่าให้ตาย

การวาดภาพคนก็ดี สัตว์ก็ดี จุดที่ตกจิตอยู่ที่ ดวงตา ถ้าคนไม่รู้แล้ววาดบ่อย ๆ จะเกิดความเสื่อมที่ละน้อย เมื่อสะสมมากเข้าก็จะเกิดจิตแก่ตนเอง เกิดอาการไม่สบาย เกิดโรคที่ไม่ควรจะเป็น เช่น ทำให้ตาบอด และถึงตายในที่สุด ดังนั้นในอดีตคนที่มโหฬารทางวาดเขียน จึงต้องมีคาถาอาคมกำกับสำหรับเสกเป่าวัตถุที่ใช้วาด หรือท่อนบนขณะทีวาดดวงตา ซึ่งเชื่อว่าจะป้องกันการเกิดจิตเสื่อมได้

มูลนิธินิสารุกรมวัฒนธรรมไทย (2542: 718) แบ่งลักษณะของจิตไว้ดังนี้

2.2 ลักษณะของจิต

“จิตชา” คำว่า “ชา” หรือ “จา” แปลว่าไม่ราบรื่น ทำให้เกิดความขัดข้อง หรือมีอุปสรรคขัดขวาง

“จิตเชิง” คำว่า “เชิง” หมายถึง ชิง หรือ กาง เปรียบเหมือนสิ่งที่คอยกางกั้นไม่ให้ไปสู่จุดมุ่งหมายได้ หรือทำให้หยุดความเจริญงอกงาม

“จิตขวาง” คำว่า “ขวาง” แปลว่า กรงขัง เปรียบเหมือนกรงขังไม่ให้ผู้กระทำความผิดหนีออกไปสู่ความดีหรือหนีไปสู่ความเจริญได้เลย จนกว่าจะทำให้จิตตกไปเสียก่อน

“จิตเสื่อม” หมายถึง ความเสื่อมถอยจากยศ อำนาจและข้าของสมบัติ

การที่จะรู้ว่าการตกจิตหรือไม่นั้น จะสังเกตได้จาก เมื่อใดก็ตามที่หมู่บ้าน วัด บ้านเรือน เสนาอำมาตย์ หรือประชากรในที่นั้นขาดความสามัคคีกัน มักมีการทะเลาะหรือข่มเหงกันอย่างไม่มีความเหตุ มักเกิดโรคภัยอันตรายที่ทำให้เกิดความสูญเสียแก่ชีวิตและทรัพย์สินอย่างไม่น่าจะเป็นไปได้ แสดงว่าเมื่อนั้น หมู่บ้านนั้น เรือนนั้น หรือวัดนั้นตกจิตเสียแล้ว ทางที่จะแก้ไขได้ก็ต้องทำพิธีสงฆ์จิตเท่านั้น

ทั้งนี้โบราณจารย์ได้รวบรวมการกระทำที่ไม่เหมาะสมอันจะทำให้เกิด “จิต” ไว้อย่างชัดเจน บางตำราอ้างว่ามาจากขุททกนิคายในพระสุตตันตปิฎก บางตำราอ้างว่ามาจากการที่พระอุบาลีมหาเถระชี้แจงแก่พระยาสุทกัมมะ (พิษณุกรรม) และอีกตำราหนึ่งมิได้บอกว่าจิตมีที่มาอย่างไร แต่ทุกตำรากล่าวสอดคล้องกันว่า “จิต” มีอยู่ 3 สถานได้แก่ “จิตตกตัว” คือ จิตตกต้องบุคคลผู้เดียว “จิตตกบ้าน” คือ จิตตกต้องบุคคลทั้งหมู่บ้าน และ “จิตตกเมือง” คือ จิตตกต้องคนในเมืองทั้งหมด

มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย (2542: 718) กล่าวถึงการถูกจิตไว้ว่า “การถูกจิต” คือ การประพจน์ที่ผิดไปจากรัตนบ้านครรถงเมือง (ฮิตบ้านกองเมือง) คือ จาริตประเพณีของสังคม ซึ่งแบ่งออกได้ดังนี้

การผัดป่า เช่น เมื่อต้องเดินทางเข้าไปในป่า หรือพักค้างคืนในป่า เมื่อถึงตอนหุงข้าวต้มแกง ก็ไปหาเอาไม้มาทำฟัน การนำไม้ในป่ามาทำฟันต้องตัดให้เป็นท่อนสั้น ๆ ห้ามลากมาทั้งกิ่ง หรือทั้งต้น เพราะจะเป็นการผัดป่า หรือเมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้วเอาถ้วยชามลงไปล้างในลำห้วย ก็เป็นการกระทำที่ผัดป่าทำให้เกิดอาเพศแก่ตนเองและหมู่คณะ

การผัดบ้าน คือ การล่วงละเมิดกฎของหมู่บ้าน เช่น การไปตัดต้นไม้ประจำหมู่บ้าน หรือที่เรียกกันว่าไม้ศรีบ้านหรือไม้นามบ้าน ถือเป็นการกระทำที่ผัดบ้าน ทำให้สังคมในหมู่บ้านนั้นเดือดร้อน

การผัดเมือง คือ การประทุษร้ายผิดคลองของเมือง จะโดยผู้เป็นเจ้าเมือง เสนาอำมาตย์ หรือไพร่ราษฎร เช่น ที่ที่เคยเป็นหมู่บ้านกลับไม่ให้เป็นหมู่บ้าน หรือที่ใดมีสะพานแต่เรือดอนไม่ให้มีสะพาน การกระทำความผิดนี้เรียกว่า ผัดเมือง

มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย (2542: 718) แบ่งจิตออกเป็น 2 จำพวกใหญ่ ๆ ดังนี้

2.3 ประเภทของจิต

จิตแบ่งออกเป็น 2 พวกใหญ่ ๆ คือ “จิตหลวง” และ “จิตน้อย” จิตหลวงคือสิ่งที่บุคคลทำขึ้นแล้วสร้างความเดือดร้อนให้สังคมเป็นอย่างมาก ส่วนจิตน้อยคือสิ่งที่บุคคลทำขึ้นแล้วเกิดความทุกข์ ความเดือดร้อนแก่ตนเองและครอบครัวเท่านั้น

การกระทำที่โบราณจารย์ถือว่าเป็นเรื่อง “จิต” หรืออัปมงคล ดังที่ปรากฏในลักษณะจิต ในหนังสือชื่อตำราสงฆ์และอุบาสก โดย สงวน โชติสุขรัตน์ (อ้างใน มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, 2542: 718) ระบุว่าพระมหาอุบาลีเถระเจ้ากล่าวกับ “พระยาพิษณุ” ให้ไปบอกแก่คนทั้งหลายว่า สิ่งที่ดีชื่อว่าจิตนั้น มีดังต่อไปนี้

1. การปลูกเรือนตายคิน เรือนห่างตายคิน หรือเรือนที่ตายแล้วกลับฟื้นขึ้นมาใหม่ มี 2 จำพวก คือ เรือนที่รื้อไว้เกิน 6 เดือนแล้วเอามาปลูกเพื่ออยู่อาศัย และเรือนที่สร้างจากการที่ขุดเรือนหลายหลังมาสร้างเป็นหลังเดียว

2. ปลุกเรือนตำลึง หรือเรือนลัมลึง มี 3 จำพวกคือ เรือนที่รื้อแล้วปลูกใหม่เสร็จในวันเดียวกัน เรือนที่โยกย้ายจะพังแล้วเปลี่ยนเฉพาะเครื่องไม้นั้นแล้วอาศัยในเรือนหลังนั้นต่อไป และเรือนที่รื้อเรือนแต่ไม่รื้อฐานแล้วปลูกรวมฐาน
3. เรือนสืบ คือ เรือนที่ปลูกต่อเนื่องกันออกไปโดยไม่รื้อเรือนหลังเก่า
4. เรือนลิด คือ เรือนเก่าไม่รื้อแต่ลดขนาดของเรือนให้เล็กลง
5. เรือนสองหลังที่ทำประตูเรือนตรงกัน
6. ปลุกเรือนที่มีสี่ประตู ถือว่าเป็นประตูของอบายทั้งสี่
7. ปลุกเรือนมีหน้าต่าง 9 ช่อง ถือว่าเป็นทวารทั้ง 9
8. ทำบ้านเก่าเป็นบ้านใหม่ มี 2 จำพวก คือ การขยับรื้อบ้านออกไปหรือขยับเข้ามาเพื่อให้อาณาเขตของบ้านกว้างหรือแคบเข้าตามใจ หรือการรวมสวนสองหรือสามสวนเข้าเป็นสวนเดียวกัน
9. ย้ายขี้ข้าวหรือครกกระเดื่องข้ามเรือน เช่น เดิมอยู่ทางทิศตะวันออกแล้วย้ายไปยังทิศตะวันตกเป็นต้น
10. ไม่ควรนอนตรงประตู ได้ขี้ข้าว หรือนอนตรงกับชื่อ
11. ไม่ควรปลูกเรือนคร่อมทางเดินเก่า ทางแยก จอมปลวก บวกควาย ป่าช้า วัดร้าง เจดีย์ร้าง ที่มีคนตายโหง
12. ไม่ควรกินของที่นำไปถวายพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
13. ไม่ควรตัด หรือ ฟันต้นไม้มาก ถลกเถาพุ่มกิ่ง ตัดดินเสา และตัดหัวเทียนบนยอดเสา

- 14.ไม่ควรรื้อทำลาย คอย เขตน้ำ จอมปลวก ค้อน คีม พระพุทธรูป คำสั่งเสียของผู้ตาย
- 15.ไม่ควรถม คือ ที่อยู่ของพระพุทธ บ่อน้ำ ฐานโพรงใต้ดิน บวก หนอง คลอง คู ที่อยู่ของเทวดา
- 16.ไม่ควรเปลี่ยนแปลง คือ จาริตโบราณ คำที่พ่อแม่สั่งเสียไว้
- 17.ไม่ควรย้าย คือ ประตูป้าน ประตูเรือน รั้วบ้าน
- 18.ไม่ควรเลี้ยง คือ แมว ช้าง วัว ควาย อย่างละ 5 ตัว
- 19.รูปที่ไม่ควรมีไว้ในบ้านคือ รูปช้าง รูปม้า รูปราชสีห์ รูปยักษ์ รูปเสือ และรูปนาค
- 20.คนและสัตว์ที่ไม่ควรฆ่า คือ ฆ่าพ่อแม่ ฆ่าตัวเอง สัตว์ที่เลี้ยงไว้ใช้งาน ทูตของพระราชา ภูที่มีลาย เหลืองสลับดำ สัตว์ที่มาบอกกลาง เช่น งูขึ้นเรือน เป็นต้น
- 21.ไม้ที่ไม่ควรนำมาสร้างเรือน คือ ไม้จากยุงข้าว ไม้จากครวไฟ ไม้จากโรงและตัวครกกระเดื่อง

จากที่กล่าวมาทั้ง 21 รายการนี้ จะเห็นได้ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปลูกบ้าน แต่ก็ยังมีเรื่องเกี่ยวกับสาธารณประโยชน์และพุทธศาสนาอยู่ด้วย และความจากตำราฉบับเดียวกันนี้บอกว่าพระมหาเถรอุบาลีบอกพระยาพิณว่า การกระทำที่ก่อให้เกิดความจืด คือ

ถมสมุทร หมายถึง การถมบ่อน้ำ สระน้ำ คูน้ำ เพื่อใช้พื้นที่ในการทำการเกษตรเป็นต้น

ขุดกระแสน หมายถึง การย้ายทางเดินของน้ำ

แห่รูทวาร หมายถึง การปิดหรือย้ายประตูป้านเรือน ประตูเมือง ประตูคุ้ม รวมไปถึงการสร้างประตูใหม่แต่ไม่ดีเท่าของเดิม

รานศรี (อ่าน ฮาน- สะ - หรี) หมายถึง การตัดกิ่งของต้นไม้โพธิ์และไม้ที่เป็นศรีเมืองหรือต้นไม้ใหญ่ที่
อาจมีรุกขเทวดาสงสถิตอยู่

ม้างต็อก หมายถึง การรื้อทำลายทั้ง ค้อน หรือคิมติเหล็ก

ปกกระโดง หมายถึง การตัดฟันกิ่งไม้หรือง่ามไม้เพื่อเอาธงตะขาบไปแขวนบนต้นไม้

จากการศึกษาของบำรุง บารมี (อ้างใน มุลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ,2542:719-720) พบว่ามีการ
กล่าวถึงลักษณะซิดซึ่งมีลักษณะแตกต่างจากที่กล่าวมา คือ

1. เบือนกระแสะ หมายถึง การฝืนครรลองปฏิบัติต่าง ๆ ในการสร้างบ้าน เช่น การฝังเสาโดยเอาด้าน
ปลายเสาลง
- 2.แผ่ทวาร คือ การทำประตูที่ไม่ถูกจาริต เช่น ประตูเรือนตรงกันกับกระเบเตาไฟ เป็นต้น
- 3.รานพนม คือ การขุดทำลายจอมปลวก ทำลายภูเขา หรือทำลายคันทนาเพื่อปลูกบ้าน
- 4.ถมสมุทร คือ การถมบ่อน้ำ ถมหูลุม หรือร่อนน้ำ เพื่อปลูกบ้าน
5. ขุดธรณี คือ อยู่บ้านใหม่ไม่ครบสามปีแต่กลับขุดบ่อ ขุดหนอง หรือขุดคูน้ำ
6. ตรีโอภูฐ์ คือ การสร้างสิ่งที่ยืนอยู่ต่ำให้อยู่สูง เช่น ทำเชิงเทียนสูงกว่าพระพุทธรูป สร้างเรือนให้
สูงใหญ่กว่าเรือนตระกูล สร้างหอกลองหรือหอรั้วไว้ในบ้าน
7. โจทก์ครู คือ การพุดจาทับบมคุณอาจารย์ และปฏิเสธว่าไม่ได้เป็นศิษย์ของครู
8. กระโดงทุมมา คือ การตัดฟันไม้สำคัญของบ้านเมือง เอาธงไปแขวนกับกิ่งไม้ปลายไม้

9. พิลาฉับแลกล้ำ คือ การสลับตำแหน่งที่ตั้งของอาคารหรือเครื่องไม้ของอาคาร เช่น ย้ายยั้งข้าวข้ามเรือน ย้ายเรือนข้ามยั้งข้าว
10. ไคลคลา คือ การเพิ่มอาคารในที่ไม่ควรเพิ่ม เช่น ปลุกเรือนใหม่ในทิศเหนือหรือทิศตะวันออกของเรือนเก่า และปลุกยั้งข้าวเพิ่มเป็นสองหลัง
11. ปเภทาณมเล้า คือ ไม่รื้อเรือนเก่าแต่กลับทำการต่อเติม หรือปลุกเรือนโดยไม่มีหิ้งหรือฝา เมื่ออยู่ยังไม่ครบสามปีก็ต่อเติมหิ้งและฝาเพิ่ม
12. สัพพะของเก่ามาหอม หรือ รวม คือ เอาเอาเรือนหลังเก่าหรือเครื่องไม้จากเรือนหลายหลังมารวมเป็นหลังเดียว
13. ถนอมบัดท้าวแล้วลูกมา คือ รื้อเรือนแล้วสร้างหลังเก่าขึ้นมาภายในวันนั้น
14. ปรีวัตตาถอนแฉก คือ การย้ายอาคารหรือเครื่องไม้จากตำแหน่งที่ควรอยู่ไปไว้ที่ตำแหน่งอื่น
15. พนมเอก คือ เรือนโย้แล้วห้ามค้ำยัน ให้รื้อแล้วปลุกใหม่ ห้ามค้ำต้นไม้ที่ยืนงำบ้าน แต่ให้ตัดกิ่งได้บ้าง
16. แลกล้ำ คือ ที่ที่เคยสร้างเรือนนั้น หากจะสร้างทับที่หรือย้ายที่ก็ได้ แต่ห้ามขยับจากตำแหน่งเดิม ห้ามเอาเรือนแลกรื้อเรือน เอาที่แลกที่
17. สัพพะทุกล้ำมารอม คือ ห้ามปลุกเรือนที่ปากห้วย ปากแม่น้ำ หรือปลุกเรือนด้านตะวันตกของเชิงดอย
18. สัพพะของไคลคลาไหวหวาด คือ เรือนโยกแล้วชักให้ตรงดังเดิม หรือปรับเรือนให้เล็กหรือใหญ่สูงหรือต่ำกว่าของเดิม ยกเว้นว่าได้ทำพิธีส่งโลกุฑิแล้ว

จากตำราสมุดพืச்சาของ ศรีเลา เกษพรม (อ้างใน มุลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย,2542: 720) กล่าวถึงขีดหลวง ดังนี้

- 1.ถมสมุทร คือ การถมบ่อน้ำ สระ หนอง บวก แล้วทำเป็นที่สวนไร่นา
- 2.ขุดกระแสน คือ การเปลี่ยนทางเค็รของน้ำ
- 3.แห่มรุทวาร คือ การปิดถนนมิให้คนสัญจร ขยายประตูลิหาร ประตูลเมือง ประตูลัด
- 4.รานสรี คือ การตัด หรือรานกิ่งต้นไม้มิ่งเมือง สรีเมือง สรีบ้าน คือ ต้นไม้ที่ถือเป็น “สรีสง่าและมิ่งขวัญ” ประจำหมู่บ้านหรือเมือง ตัดหรือรานกิ่งไม้ที่อารักข์ของหมู่บ้านสถิตอยู่ ตัดหรือรานกิ่งต้นโพธิ์ ตัดหรือรานกิ่งต้นไม้ที่ห้ามหรือเป็นที่อาศัยของคน
- 5.มล้างต็อก คือ การเปลี่ยนรืตบ้านคลองเมือง หรือจารีตครองของบ้านเมือง
- 6.ปกกระโดง คือ รานค่าไม้เสียให้เหลือแต่กิ่งกระโดง แล้วเอาธง (ดุง) หรือธงปลากุ้งขึ้นแขวน
- 7.เก่าถมใหม่ คือ การขยายรั้วบ้าน รั้วคุ้ม กำแพงเมือง ทำทางใหม่และปิดทางเก่า

3. ความหมายและประเภทของความเชื่อ

3.1 ความหมายของคำว่าความเชื่อ

ราชบัณฑิตยสถาน (2546: 372) ได้ให้ความหมายของคำว่า “เชื่อ” ไว้ว่า เห็นตามด้วย, มั่นใจ, ไว้ใจ

จันทร์ศรี นิศยฤกษ์ (ม.ป.ป.: 111) ได้ขยายความของคำว่า “เชื่อ” ไว้ว่า การมีความเห็นตามด้วยนี้อาจจะด้วยความรู้สึกหรือการไตร่ตรองด้วยเหตุผล เมื่อเกิดความเชื่อแล้วก็มักมีการแสดงออกทั้งทางกายคือการปฏิบัติ และทางวาจาคือการดักเตือนสั่งสอนหรือแจ้งให้ผู้อื่นทราบ ความเชื่อของบุคคล

กลุ่มใดย่อมมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับประเพณี สุภาษิต คำพังเพย ตลอดจนคติชนแขนงอื่น ๆ ของบุคคลกลุ่มนั้น

ประสาธ อิศรปริดา และคณะ (อ้างใน นันทา ชุนภักดี, 2530: 12) ได้ให้ความหมายของคำว่า ความเชื่อ ไว้ว่าหมายถึง การยอมรับนับถือหรือยึดมั่นถือมั่นสิ่งหนึ่งสิ่งใดทั้งที่มีตัวตนหรือไม่ก็ตาม ว่าเป็นความจริงหรือมีอยู่จริง การยอมรับนับถือนี้อาจมีหลักฐานอย่างเพียงพอที่จะพิสูจน์ได้ หรืออาจจะไม่มีหลักฐานที่จะนำมาใช้พิสูจน์ให้เห็นจริงเกี่ยวกับสิ่งนั้นก็ได้

มณี พยอมยงค์ (2536: 66) กล่าวถึงความเชื่อสรุปได้ว่า ความเชื่อเป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกรูปทุกนาม สิ่งใดที่ผู้คนได้พบได้สัมผัสในอายตนะทั้ง 6 ผลกระทบที่เกิดขึ้น เช่น ตา กระบะรูป จะมีความรู้สึกเกิดขึ้นว่ารูปที่พบเห็นนั้นเป็นอย่างไร ภาษาทางศาสนาเรียกว่า เกิดจักขุวิญญาณคือ ความรู้สึกเกิดขึ้นทางตา เวลาใช้หูฟังเสียงจะเป็นเสียงเพราะหรือไม่ เพราะการวินิจฉัยอย่างนี้เรียกว่า โสตวิญญาณ ความรู้สึกเกิดขึ้นทางหู สิ่งที่ผู้คนได้พบเห็นสัมผัสทางใดทางหนึ่งนี้เองเป็นต้นเหตุแห่งความเชื่ออันเป็นสัญเจตนา จุดเบื้องต้นส่วนนามธรรม เมื่อได้รับการเพาะเชื่ออย่างนี้ต่อมาเกิดเสริมแต่ง โดยอาศัยสิ่งแวดล้อมที่คนเราได้สัมผัสทุกวันเป็นเครื่องช่วยให้เจริญเติบโต และเมื่อใจคิด ความเชื่อด้านรูปธรรมก็เกิดขึ้นเป็นรูปเป็นสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่งรวมความว่า ความเชื่อมี 2 ประการ คือ

1. ความเชื่อที่เป็นนามธรรม
2. ความเชื่อที่เป็นรูปธรรม

ภิญโญ จิตต์ธรรม (อ้างใน มณี พยอมยงค์, 2536 : 67) เขียนเกี่ยวกับความเชื่อไว้ว่า “ความกลัวและความไม่รู้เป็นเหตุให้เกิดความเชื่อ และความเชื่อก็เป็นสาเหตุส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนาในสังคมมนุษย์สมัยโบราณ (Primitive Society) อย่างไรก็ตาม แม้ปัจจุบันนี้วิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้าไปมาก แต่มนุษย์ก็ยังมีพฤติกรรมแสดงออกทางความเชื่อกันอยู่ในชีวิตประจำวัน”

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (อ้างใน มณี พยอมยงค์, 2536 : 68 - 69) เขียนเกี่ยวกับความเชื่อสรุปได้ว่า “ขั้นต้นด้วยมนุษย์เราอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติด้วยเหตุผลทางไสยศาสตร์ เพราะยังขาด

ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เป็นต้นว่า ฝนตกเพราะนาฬิกา หรือมีเทวดาเป็นผู้บรรดาล ฟาร้องก็ว่าเป็นเสียงรถพระอินทร์กำลังยกทัพ มีพวกมารุต เป็นไพร่พลไปรบยักษ์ ฟาแลบก็ว่า แสงจากนางเมขลาส่องแก้ว ฟาผ่าก็รามสูรขว้างขวาน โลกของเรานั้นแบนมีปลาอานนท์หนุนอยู่ เวลาแผ่นดินไหวก็ว่าปลาอานนท์พลิกตัว...” วิทยาศาสตร์ได้เข้ามาพิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเหตุผลทางไสยศาสตร์ ถือคติความเชื่อเหล่านี้ไม่จริง มีเหตุผลอื่นที่ทำให้ฝนตก เกิดพายุ แผ่นดินไหว ซึ่งพิสูจน์ได้อย่างชัดเจน วิทยาศาสตร์จึงเข้ามาแทนที่ไสยศาสตร์ ในความเชื่อถือของมนุษย์ และได้เข้าแทนที่เรื่อยมา

การสร้าง ความเชื่อของมนุษย์ เกิดขึ้นจากความไม่รู้เป็นประการสำคัญ ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็น “อวิชชา เมื่อได้พบเหตุการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฟาผ่าคนตาย แผ่นดินถล่ม เป็นต้น ก็เกิดความคิดว่าต้องมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่เบื้องหลัง บังคับให้เป็นอย่างนี้จึงพากันสร้าง ผี วิญญาณ เทพารักษ์ขึ้น เป็นการสมมติว่าเทพเจ้าหรือผีจะมีรูปร่างเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ตามจินตนาการของตน และทำพิธีกรรมต่าง ๆ บูชาสักการะ เช่นสรวง เพื่อให้สิ่งที่ตนคิดว่ามีอยู่นั้นผ่อนคลายความรุนแรง และมีเมตตากรุณา ไม่ทำร้ายและบันดาลความสุขมาให้...”

วาสนา บุญสม (2548: 21– 22) ให้ความหมายของ ความเชื่อ ไว้ว่าหมายถึง เห็นจริงด้วย เห็นจริงตาม จะเห็นเช่นนั้นด้วยความรู้สึก หรือด้วยความไตร่ตรองโดยเหตุผลก็ตาม ความเชื่อคือการยอมรับข้อเสนอข้อใดข้อหนึ่งไว้ว่าเป็นความจริง การยอมรับเช่นนี้โดยสารถะสำคัญแล้ว เป็นการยอมรับเชิงพุทธปัญญา แม้ว่าจะมีอารมณ์สะท้อนใจเข้ามาประกอบร่วมด้วย ความเชื่อจะก่อให้เกิดภาวะทางจิตขึ้นในบุคคล ซึ่งอาจเป็นพื้นฐานสำหรับการกระทำโดยสมัครใจของบุคคลนั้น

ความเชื่อ อาจมีพื้นฐานจากหลักฐานข้อเท็จจริงที่เชื่อถือได้ หรือมีพื้นฐานความเคยชินที่จากการนี้รู้เอาเอง หรือจากลักษณะที่ทำให้เกิดเข้าใจไว้แล้วก็ได้ เพราะฉะนั้นความเชื่อจึงมิได้ขึ้นอยู่กับความจริงเชิงวัตถุวิสัยในเนื้อหา ความเชื่ออาจจะเป็นความเชื่อทางวิทยาศาสตร์ ความเชื่อทางมายหรือความเชื่อแปลกพิสดารก็ได้ คนเราอาจจะทำการแข่งขัน จริงจัง หรืออย่างบ้าหลังด้วยความเชื่อที่ผิด ๆ ได้เท่า ๆ กับที่ทำด้วยความเชื่อที่ถูกต้อง อย่างไรก็ดี การกระทำที่ใช้สติปัญญาใด ๆ ก็ตาม ย่อมต้องอาศัยความเชื่ออยู่ด้วยเสมอ แต่สติปัญญาเองนั้นอาจใช้มาทดสอบความเชื่อ และตรวจสอบความสมบูรณ์ถูกต้องของพื้นฐานความเชื่อมันได้

ความเชื่อ คือ ระดับสภาพจิตใจของบุคคลที่มอบความไว้วางใจ ความเชื่อใจหรือความเชื่อมั่นต่อบุคคล หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

ความเชื่อ คือ คำตอบซึ่งลึกลับที่เกี่ยวกับการดำรงอยู่ของคนโดยใช้พื้นฐานความศรัทธาและอารมณ์มากกว่าที่จะเป็นเหตุผล หรือวิทยาศาสตร์

ความเชื่อ เกิดจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น อำนาจของดินฟ้าอากาศ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบสาเหตุ มนุษย์ย่อมเกลียดทุกข์และรักสุขเป็นธรรมดา ฉะนั้น เมื่อมีภัยพิบัติเกิดขึ้น ก็วิงวอนขอความช่วยเหลือต่อสิ่งที่ตนเชื่อว่าจะช่วยได้... ลัทธิความเชื่อแต่เดิมนั้นยึดถือธรรมชาติ อันมีพระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาว น้ำ ลม ไฟ เป็นสรณะ ต่อเมื่อมีศาสนาเกิดขึ้น ก็มุ่งยึดถือเหล่าเทพเจ้า ภูติผี ปิศาจ ซึ่งคิดว่ามีตัวตนเป็นสรณะและเชื่อว่าสิ่งที่นับถือนั้นย่อมจะแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ช่วยคนได้ยามที่ตนมีทุกข์ ต่อมาเมื่อวิทยาการต่าง ๆ ได้พัฒนาการมากขึ้น ความเชื่อในสิ่งดังกล่าวบางอย่างก็ลดน้อยลง และบางอย่างแปรเปลี่ยนจากธรรมชาติมาเป็นสิ่งประดิษฐ์ เช่น ผ้ายันต์ ตะกรุด ผ้าประเจียด เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปแล้ว ความเชื่อ หมายถึง สภาพที่บุคคลให้ความมั่นใจ เห็นคล้อยตามและพร้อมที่จะปฏิบัติตามสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แล้วนำไปถ่ายทอดให้บุคคลอื่นได้ทราบ เพื่อต้องการให้เกิดความมั่นใจ เห็นคล้อยตาม และปฏิบัติตามด้วย โดยไม่คำนึงว่า ความเชื่อนั้น ๆ จะมีเหตุผลที่สามารถพิสูจน์ได้หรือไม่

3.2 สาเหตุของความเชื่อ

พระยาอนุมานราชชน (2502: 28-29) ได้กล่าวถึงมูลเหตุความเชื่อไว้ว่า มีความเป็นธรรมดาอยู่อย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไรหรือสิ่งไร ถ้ามีลักษณะที่ยังปกปิดเป็นเรื่องลึกลับอยู่ ไม่เผยออกให้ปรากฏเห็น เรื่องนั้นหรือสิ่งนั้นย่อมทำให้เกิดความสงสัยอยากรู้อยากเห็น ยิ่งปิดบังมากเท่าใดยิ่งเร้าใจอยากรู้อยากเห็นมากขึ้นเท่านั้น เมื่อไม่สามารถจะรู้ได้เห็นได้ ก็ต้องใช้วิธีนึกเอาหรือเดาเอาให้สะใจว่าคงจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ โดยอาศัยเปรียบเทียบกับสิ่งที่เห็นว่าใกล้เคียงกับที่ตนเคยรู้เคยเห็นมาก่อน

หรือไม่ก็นึกเอาตามเรื่องราวที่เคยมีกล่าวหรือบอกเล่าไว้ก่อน ถ้าเรื่องราวที่ได้รับบอกเล่าไปตรงกับอารมณ์ที่ต้องการจะเชื่ออยู่แล้วก็จะเชื่อทันที

ภิญโญ จิตต์ธรรม (2518: 54-55) ได้กล่าวถึงสาเหตุของความเชื่อไว้ว่า น่าจะมีที่มาจากความกลัว ความทุกข์ และทำอะไรจึงจะมีความสุข ต่อมาได้มีผู้มีปัญญานำเอาเรื่องความกลัวมาใช้ประกอบการอบรมสั่งสอน บางเรื่องอาจมง่ายไร้สาระ แต่บางเรื่องเมื่อปฏิบัติกันไปนาน ๆ ย่อมกลายเป็นธรรมเนียมนิยมของสังคม แล้วเป็นมรดกสืบทอดกันมา

ประสาธ อิศรปริดา และคณะ (อ้างใน นันทา ขุนภักดี, 2530: 13) กล่าวถึงมูลเหตุของความเชื่อไว้ว่าน่าจะมาจากอิทธิพลของธรรมชาติที่มีอำนาจเหนือคน เมื่อผนวกกับความไม่รู้ จึงทำให้คนต้องไขว่คว้าหาสิ่งยึดเหนี่ยวเพื่อให้เกิดความมั่นใจ อบอุ่นใจ และเป็นที่พึ่งทางใจ อนึ่งระบบความเชื่อของท้องถิ่นอาจจะมีมูลเหตุรากฐานมาจากศาสนาหรือค่านิยมของสังคม

หม่อมเจ้าหญิงพุลพิสมัย ดิศกุล (อ้างใน นันทา ขุนภักดี, 2530: 13) ได้ทรงอธิบายสาเหตุของการเกิดความเชื่อไว้ว่า ความเชื่อเกิดจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ที่แต่เดิมยึดถือธรรมชาติเป็นที่พึ่ง ต่อมาเมื่อมีศาสนาเกิดขึ้นจึงมุ่งยึดถือเหล่าเทพเจ้า ภูติผีปิศาจ ซึ่งคิดว่ามีตัวตนเป็นสรณะ สามารถช่วยเหลือในยามทุกข์ยาก

บุปผา ทวีสุข (2520: 156) กล่าวถึงสาเหตุที่มนุษย์สร้างความเชื่อไว้สองประการ คือ

1. มาจากความกลัวของมนุษย์ที่ส่วนใหญ่มีต่อธรรมชาติ
2. มาจากความฉลาดของมนุษย์ที่มีประสบการณ์มากกว่ามีเจตนาให้กลุ่มชนในสังคมเชื่อฟัง และปฏิบัติตามโดยอาจมีจุดมุ่งหมายต่าง ๆ กันไป

กล่าวโดยสรุปแล้ว ความเชื่อของคนมีมูลเหตุมาจากความไม่รู้ เพราะความไม่รู้จึงทำให้เกิดความกลัว และเมื่อมีความกลัวจึงต้องคิดสร้างความเชื่อขึ้นมาเพื่อเป็นที่พึ่งทางใจทำให้เกิดความรู้สึกที่มั่นคงและอบอุ่นใจขึ้น

3.3 ประเภทของความเชื่อ ได้มีผู้รู้หลายท่านแบ่งประเภทของความเชื่อไว้ดังนี้

กิ่งแก้ว อรรถากร (2520: 93 - 94) ได้แบ่งประเภทของความเชื่อไว้ 11 ประการคือ

1. ความเชื่อเรื่องบุคคล ได้แก่ การตั้งชื่อ วิญญาณ การเกิด การตาย เป็นต้น
2. ความเชื่อสิ่งแวดล้อม เป็นความเชื่อในเหตุการณ์ต่างๆ เช่น ลายแทง ลางสังหรณ์ เป็นต้น
3. ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น เทพเจ้า เวทมนต์คาถา พระภูมิเจ้าที่ เป็นต้น
4. ความเชื่อเรื่องเพศ เช่น พ่อเจ้าผู้ถูกชายมักจะเจ้าผู้ด้วย
5. ความเชื่อเรื่องสุขภาพและสวัสดิภาพ เช่น เป็นผีห้ามกินข้าวเหนียว คนหุยานจะมีอายุยืน เป็นต้น
6. ความเชื่อเรื่องโชคลาง เช่น จิ้งจกตก นกแสกร้อง เป็นต้น
7. ความเชื่อเรื่องความฝัน เช่น ฝันว่าถูกกัดหรือถูกรัดจะได้คู่ ฝันว่าเห็นผีจะมีโชค เป็นต้น
8. ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง เช่น ความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ คาถาอาคม ผ้ายันต์ พระเครื่อง เป็นต้น
9. ความเชื่อเรื่องภูติผีวิญญาณ เช่น ผีป่วน เป็นต้น
10. ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์
11. ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ ได้แก่ การทำนายทายทักทางโหราศาสตร์ เป็นต้น

ภิญโญ จิตต์ธรรม (2518: 55 – 57) ได้แบ่งประเภทของความเชื่อไว้ 6 ประการคือ

1. ความเชื่อเกี่ยวกับความกลัวหรือความไม่รู้ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับการเกิด การแต่งงาน และการตาย อาทิเอาหนามมาล้อมเป็นรั้วบ้านขณะที่มีคนคลอดลูก เชื่อว่าจะสามารถป้องกันผีกระสือมากินดื่บได้ ไล่พุงของแม่และเด็กได้ เป็นต้น
2. ความเชื่อที่เกิดจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและ การสังเกตธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องดาวหาง รุ่งกินน้ำ จันทรุปราคา สุริยุปราคา ฯลฯ เชื่อว่าเป็นสิ่งผิดปกติจะต้องมีเหตุการณ์ต่าง ๆ ตามมา ภายหลัง
3. ความเชื่อเกี่ยวกับยากลางบ้าน เป็นความเชื่อที่ได้มีการลองผิดลองถูกจนสามารถนำสิ่งต่าง ๆ มา รักษาโรคได้พอสมควร เช่น ใบกระเพราแก้ปวดท้อง ดอกแคแก้ไข้หัวลม เป็นต้น
4. ความเชื่อทางไสยศาสตร์และคาถาอาคมต่าง ๆ เช่น การเสกเป่า การทรงเจ้าเข้าผี การมีของ ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เป็นต้น
5. ความเชื่อเกี่ยวกับโชคลาง เกิดจากการสังเกตและจดสถิติที่ได้พบเห็นมา เช่น จิ้งจกตก การพูดเป็นกลาง สัตว์บอกเหตุ เป็นต้น
6. ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม นิมิตต์ฝัน เช่น การหาฤกษ์ การทำนายฝัน เป็นต้น

บุปผา ทวีสุข (2520: 159 – 168) ได้แบ่งประเภทของความเชื่อไว้ 15 ประการคือ

1. ความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดการตาย เช่น ถ้าแมวดำกระโดดข้ามศพ ศพนั้นจะฟื้นขึ้นมาหลอก ไล่เสือให้ศพต้องใส่กลับด้าน ผิดายโหงห้ามเข้าบ้าน เป็นต้น
2. ความเชื่อเกี่ยวกับโชคลาง เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเพื่อบอกเหตุล่วงหน้า เช่น ถ้าเขม่นตาขาวจะเกิดกลางร้าย ถ้าเขม่นตาซ้ายจะได้ลาภ ขณะเดินทางถ้ามีสัตว์วิ่งตัดหน้าจะเป็นกลางร้ายอย่าเดินทางต่อไป เป็นต้น

3. ความเชื่อเกี่ยวกับฝันและการทำน่านฝัน เช่น ฝันว่าฟันหัก แสดงว่าญาติพี่น้องพ่อแม่จะเจ็บป่วยหรือเสียชีวิต ฝันว่าได้แหวนหรือได้สร้อยจะได้ลูก
4. ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์,ยาม ฤกษ์ คือ เวลาที่เหมาะสมเป็นชัยมงคล ส่วนยาม คือ วันที่ดีและร้าย ในเรื่องของฤกษ์จะต้องมีการคำนวณว่าปีใด เดือนใด วันเวลาใดดี ในการประกอบการมงคลจะต้องดูเวลาที่ดี ที่เรียกว่าฤกษ์ก่อน เช่น ฤกษ์รดน้ำ ฤกษ์แต่งงาน เป็นต้น
5. เวทมนต์คาถา เครื่องรางของขลัง เสน่ห์และไสยศาสตร์อื่น ๆ เช่น ฟันของบรรพบุรุษสามารถป้องกันภัยได้ เครื่องรางของขลังต่าง ๆ ทำให้อยู่ยงคงกระพันฟันไม่เข้ายังไม่ออก อาทิ ว่าน พระเครื่อง เหล็กไหล เป็นต้น
6. การดูลักษณะดีชั่วของคน สัตว์ต่าง ๆ เช่น หูยิงโดมีขอบตาแดงและหนังตาดำจะชนะศัตรู หูยิงโดมดำละเอียด ตากว้าง เจริญไฟเพราะ กลางตัวกลม ถ้าชายใดได้เป็นภรรยาจะมีทรัพย์มาก เป็นต้น
7. สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น เทวดา เทพารักษ์ เจ้าพ่อ เจ้าที่ เจ้าแม่ อมนุษย์ต่าง ๆ อาทิ ผี ยักษ์ เปรต คนธรรพ์ ผีเสื้อสมุทร เงือก เป็นต้น
8. เคล็ดและการแก้เคล็ดต่าง ๆ เป็นสิ่งที่แก้เหตุการณ์ร้ายที่จะเกิดขึ้นในอนาคตหรือสร้างเหตุการณ์ขึ้นเพื่อให้กำลังใจ
9. มงคลและอัปมงคล สิ่งที่จะนำมาซึ่งความสุขความเจริญหรือความหายนะ เช่น ถ้าถ้วยชามแตกในวันแต่งงาน หรือมีคนทะเลาะกันถือว่าเป็นอัปมงคล เจ้าบ่าวเจ้าสาวจะอยู่กันไม่ยืดยึด เป็นต้น
10. ความเชื่อเกี่ยวกับจำนวนนับ จำนวนเลขต่าง ๆ เช่น ทำงานมงคลให้นิมนต์พระเลขที่ 1 ไร่ 1 งาน 1 หektar 1 คอก เป็นต้น
11. ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น ถ้ามดแดงวางไข่จากรัง แสดงว่าฝนจะตกหนัก ถ้าท้องฟ้าสีแดงจะมีพายุ เป็นต้น

12. ความเชื่อเกี่ยวกับยากลางบ้าน เช่น ถ้าเล็บขบให้เอาก้านไม้ขีดขยดลงในชอกเล็บแล้วจะไม่เป็นอีกเลย ถ้าสุนัขบ้าเอาน้ำมะพร้าวให้กินจะหาย คนมีประจำเดือนห้ามกินน้ำมะพร้าว เป็นต้น
13. ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ ชาตใหม่ ภพใหม่ เช่น อย่าดมดอกไม้ที่จะนำไปถวายพระชาติหน้า จมูกจะโหว่ ทำบุญด้วยเครื่องหอม ชาตหน้าจะสวยงาม มีชื่อเสียงขจรขจาย เป็นต้น
14. ความเชื่อเกี่ยวกับอาชีพ เช่น คนใจร้อนปลูกพริกพริกจะเผ็ดกว่าพริกที่คนใจเย็นปลูก ห้ามยืมขณะปลูกข้าวโพด เพราะจะทำให้ฝักข้าวโพดไม่งามและเมล็ดข้าวโพดห่าง เป็นต้น
15. ความเชื่ออื่น ๆ เช่น ห้ามเล่นข้าวสารมือจะดำง จี๋หมาแล้วฟ้าจะผ่า ตำครกเปล่าแล้วนมจะขาน เป็นต้น

พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร (อ้างใน กิ่งแก้ว อรรถาธิบาย, 2529: 91–92) ได้ทรงแบ่งประเภทของความเชื่อไว้ 11 ประเภท ดังนี้

1. เชื่อใจ (Trust) การเชื่อด้วยความรู้สึกจะเป็นเชื่อบุคคล หรือเชื่อความจริงในพฤติกรรมอย่างใดก็ตาม ถ้าไม่อาศัยความไตร่ตรองพินิจพิเคราะห์ด้วยเหตุผล แต่เชื่อด้วยความรู้สึกของตนเองว่าเป็นเช่นนั้น
2. เชื่อถือ (Credence) การเชื่อบุคคลด้วยความนับถือ เช่นมีบุคคลพูดว่าอะไรก็เชื่อตาม ถือเชื่อถ้อยคำของเขาเป็นหลักฐาน
3. ความไว้วางใจ (Confidence) ความเชื่อที่อาจเนื่องมาจากความรู้สึกกับความไตร่ตรองควบกันไป ถ้าหนักไปในทางความรู้สึกหน่อยก็ใช้คำว่า ความไว้วางใจ
4. ความมั่นใจ (Assurance) ความเชื่อที่มีความรู้สึกและความไตร่ตรองกำลังกัน
5. ตระหนักใจ (Persuasion) ความเชื่อที่มีความไตร่ตรองหนักกว่าความรู้สึก

6. เลื่อมใสศรัทธา (Faith) เชื่อเพราะเรารู้สึกเห็นจริงตามและไต่ตรองเห็นจริงตาม และนอกจากนั้นยังมีความรู้สึกแรงกล้าในดวงวิญญาณของเราว่าเป็นจริงเช่นนั้น คือ ความรู้สึกตระหนักตามด้วยจิตใจอย่างแท้จริง
7. เชื่อตระหนัก (Conviction) เชื่อเพราะเราอาศัยความไต่ตรองด้วยเหตุผล
8. สัจจอาธิฐาน (Avowal, Confession) เชื่อถือด้วยจิตใจ หรือศรัทธา ไม่เป็นแต่เพียงรู้สึกในใจ แต่ตั้งสัจจวาจาออกมาด้วย
9. ลัทธินิยม (Creed) ความเชื่อถือซึ่งตั้งเป็นระเบียบแบบแผน อันอาจเนื่องมาจากประเพณีนิยม หรือศาสนา
10. ลัทธิ, อนุศาสน์ (Doctrine) ความเชื่อตามคำสั่งสอนของผู้ตั้งศาสนา หรือผู้ตั้งทฤษฎี
11. สิทธานต์ (Dogma) เชื่อถือผู้ตั้งศาสนาหรือผู้ตั้งทฤษฎี แต่อาจแสดงให้ตระหนักด้วยเหตุผล ไม่ได้เป็นการเชื่อไปทั้งหมดโดยยึดมั่นว่าเป็นความจริงแท้

พหลยุทธ รุณภัย (อ้างใน นันทา ขุนภักดี, 2530: 14) ได้แบ่งความเชื่อเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ความเชื่อส่วนบุคคล ซึ่งขึ้นอยู่กับรากฐานของความปรารถนาและความศรัทธาของแต่ละบุคคล และความเชื่อของกลุ่มบุคคล อันหมายถึงส่วนที่เป็นวัฒนธรรมของหมู่บ้านที่มีอิทธิพลต่อทัศนคติของชาวบ้านส่วนรวม

อานนท์ อาภาภิรม (อ้างใน นันทา ขุนภักดี, 2530: 15) ได้แยกความเชื่อออกเป็น 6 ประเภท ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับนามธรรมของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ความเชื่อเกี่ยวกับรูปธรรมของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ความเชื่อเกี่ยวกับความฝัน ความเชื่อเกี่ยวกับประสบการณ์ ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและ ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีการ

ชำนาญ รอดเหตุภัย และบุญยงค์ เกษเทศ (อ้างใน นันทา ขุนภักดี, 2530: 15) ได้แจกแจงความเชื่อออกเป็น 11 ประเภท ได้แก่ ความเชื่อบุคคล ความเชื่อสิ่งแวดล้อมและเหตุการณ์ ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเรื่องเพศ ความเชื่อเรื่องสุขภาพและสวัสดิภาพ ความเชื่อเรื่องฤกษ์ โชค ลาง ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง ความเชื่อเรื่องความฝัน ความเชื่อเรื่องภูมิพิศาสง ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ และความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์

วาสนา บุญสม (2548: 22) แบ่งความเชื่อออกเป็น 2 อย่าง คือ

1. ความเชื่อมงาย เป็นความเชื่อที่ไม่มีเหตุผล เนื่องจากความกลัวและความไม่รู้ ทำให้มนุษย์เกิดความเชื่อ และแสดงพฤติกรรมต่อสิ่งนั้น ๆ ตามความเชื่อที่คิดจะทำอย่างนั้นแล้วสิ่งนั้นจะดับทุกข์ และช่วยบรรดาลสุขให้เกิดขึ้นกับตน เช่น การที่มนุษย์กราบไหว้บูชาและพันผ้าให้ต้นไม้ใหญ่ ด้วยเข้าใจว่าต้นไม้มีเทพเจ้าสิงสถิตอยู่ หรือการเชื่อว่าต้นไม้ที่ชื่อ “นางค่อม” จะช่วยคุ้มครองป้องกันเภทภัยต่าง ๆ ได้ ฯลฯ เป็นต้น
2. ความเชื่ออย่างมีเหตุผล เป็นความเชื่อที่มีหลักการ มีเหตุผลน่าเชื่อถือขึ้น เชื่อถือว่าถ้าทำอย่างนี้แล้วจะเกิดผลอย่างนั้นขึ้น เช่น เชื่อว่าปลูกต้นไม้ใหญ่ไว้ใกล้บ้านไม่ดี เพราะรากของต้นไม้จะชอนไชเข้ามาในบ้านหรือกิ่งของต้นไม้ใหญ่จะหักลงมาทับบ้าน หรือเชื่อว่าสตรีมีครรภ์ไม่ควรยืนขวางบันได เพราะจะทำให้เกิดขวางคนขึ้นลงบันได และสตรีนั้นอาจตกบันไดลงมาได้ เป็นต้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นว่า การศึกษาเรื่องความเชื่อ มีการแยกประเภทของความเชื่อออกเป็นพวก ๆ และมีการแบ่งแตกต่างกันออกไปหลายแบบ พอจะสรุปได้ว่า ความเชื่อแบ่งเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ ความเชื่อเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ความเชื่อเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และความเชื่อเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่อยู่ นอกเหนือไปจากธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะความเชื่อมีอยู่มากมาย ทั้งในชีวิตประจำวัน ขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรม วรรณกรรม และการปกครองประเทศ

4. ความหมายและประเภทของวัฒนธรรม

4.1 ความหมายของวัฒนธรรม

ราชบัณฑิตยสถาน (2546: 1058) ให้คำนิยามคำว่า “วัฒนธรรม” ไว้ว่าหมายถึง สิ่งที่ทำ ความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมการแต่งกาย, วิถีชีวิตของหมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมชาวเขา.

สมชัย ใจดี และ ชรรยง ศรีวิริยาภรณ์ (2542: 1) ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า “คำว่า “วัฒนธรรม” เป็นภาษาบาลีและสันสกฤต “วัฒนธรรม” เป็นภาษาบาลีแปลว่า “เจริญงอกงาม” ส่วนคำว่า “ธรรม” เป็นภาษาสันสกฤต หมายถึง “ความดี” ซึ่งถ้าแปลตามรากศัพท์ก็คือ “สภาพอันเป็นความเจริญงอกงามหรือลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม”

วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตหรือการดำเนินชีวิตของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ซึ่งหมายรวมถึงความคิด ศิลปะ วรรณคดี ดนตรี ปรัชญา ศีลธรรม จรรยา ภาษา กฎหมาย ความเชื่อขนบธรรมเนียมประเพณี และสิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งได้ถ่ายทอดให้กับคนรุ่นต่อ ๆ มาเป็นเรื่องของการเรียนรู้จากคนกลุ่มหนึ่งไปยังคนอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งถ้าสิ่งใดดีก็เก็บไว้ สิ่งใดควรแก้ก็แก้ไขกันให้ดีขึ้น เพื่อจะได้ส่งเสริมให้มีลักษณะที่ดีประจำชาติต่อไป ในลักษณะนี้วัฒนธรรมจึงเป็นการแสดงออกซึ่งความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน

สรุปแล้ว วัฒนธรรม หมายถึง การดำเนินชีวิตของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่แสดงออกถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ความก้าวหน้า และศีลธรรมของประชาชน

ปรีชา นุ่นสุข (อ้างใน เพ็ญศรี คู้, 2536: 125) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์ ที่อยู่ร่วมกันในรูปองค์กรทางสังคมสร้างสรรค์ขึ้น เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้ หรืออีกนัยหนึ่ง วัฒนธรรมก็คือวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมหนึ่ง ๆ นั่นเอง โดยเหตุที่วัฒนธรรมเป็นเรื่องของกลุ่มคนหรือสังคม วัฒนธรรมจึงมีการอยู่สืบเนื่องนานกว่าอายุขัยของบุคคลที่เป็นสมาชิกใน

สังคมนั้น ๆ แต่ว่าการอยู่สืบเนื่องของวัฒนธรรมก็ไม่ได้อยู่ในลักษณะที่หยุดนิ่ง อย่างที่แลเห็นว่าเคยเป็นมาอย่างไรก็เป็นอยู่อย่างนั้น หากเป็นการเปลี่ยนแปลงและคลี่คลายอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับสภาพชีวิตของบุคคลและการดำรงอยู่ของสังคม การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของมนุษย์เป็นสิ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะโดยธรรมชาติมนุษย์เป็นสัตว์โลกที่สร้างวัฒนธรรมจากการเรียนรู้หาได้เกิดจากสัญชาตญาณที่ถ่ายทอดกันตามกรรมพันธุ์เช่นบรรดาสัตว์สังคมอื่น ๆ ไม่ มนุษย์เมื่อได้เรียนรู้และมีประสบการณ์มากขึ้น ก็อาจคิดประดิษฐ์เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของตนได้รวดเร็วขึ้น เพื่อความเหมาะสมกับการดำรงชีวิตในสังคม โดยทั่วไปลักษณะทางวัฒนธรรมจะประกอบด้วยระบบความเชื่อ การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม สถาบันเหล่านี้มีความหมายต่อกันและกันในอันที่จะทำให้สังคมมนุษย์ดำรงอยู่ต่อไป

เสฐียรโกเศศ (2515: 65) กล่าวถึงวัฒนธรรมว่า คือ ปัญญาความรู้สึก ความคิดเห็นที่มนุษย์ถ่ายทอดและสืบต่อกันไว้ และสำแดงออกให้เห็นเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น หรือดัดแปลงปรับปรุงสิ่งธรรมชาติ เพื่อประโยชน์แห่งวิถีชีวิตของตนในส่วนรวม ตลอดจนกริยาอาการที่แสดงออกเป็นนิสัยความประพฤติ

โดยเหตุที่สิ่งเหล่านี้ คือ ปัญญาความรู้สึก ความคิดเห็น และกริยาอาการที่สำแดงออก ไม่ใช่มีอยู่แต่ในมนุษย์ แม้สัตว์ก็มีเหมือนกัน แต่ของสัตว์เป็นไปเองโดยสัญชาตญาณ สิ่งใดที่สัตว์สร้างขึ้นหรือกริยาอาการที่แสดงออก มีอยู่อย่างใดก็อย่างนั้น ไม่เปลี่ยนแปลงให้มีความเจริญก้าวหน้า แต่สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น มนุษย์รู้จักเพิ่มเติมดัดแปลงและปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นสิ่งที่เกิดจากวัฒนธรรม จึงไม่ใช่สิ่งมีขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่มนุษย์คิดสร้างขึ้น แล้วถ่ายทอดสืบต่อเป็นประเพณีกันมา เพื่อความเจริญแห่งวิถีชีวิตของตนในส่วนรวม ตามนัยที่กล่าวมานี้ เราอาจกำหนดความหมายของคำว่า วัฒนธรรม ได้เป็นหลายประการ คือ

วัฒนธรรม คือ ปัญญาความรู้สึก ความคิด และกริยาอาการที่มนุษย์สำแดงออกให้เห็นเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ และเป็นนิสัยความประพฤติในส่วนรวม ซึ่งไม่มีขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่มีขึ้นเพราะมนุษย์สร้าง หรือจากการงานของมนุษย์

วัฒนธรรม คือ สภาพแห่งความเจริญงอกงาม เพราะมีวิวัฒนาการเป็นความเจริญอยู่เรื่อย

วัฒนธรรม คือ มรดกแห่งสังคม เพราะมนุษย์เป็นทายาทรับช่วงไว้

วัฒนธรรม คือ จารีตประเพณี เพราะมนุษย์สืบต่อเป็นปรัมปราประเพณี (Tradition) กันไว้ไม่ให้ขาดตอน

วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตของสังคม เพราะมนุษย์มีวัฒนธรรมขึ้น ก็เพื่อความผาสุกความเจริญในชีวิต

พัทธา สายหู (อ้างใน รัชนิกร เศรษฐ, 2532: 119) กล่าวถึงคำว่า วัฒนธรรม ไว้ดังนี้

1. วัฒนธรรมมีความหมายแคบที่สุดเริ่มใช้เป็นครั้งแรกด้วยพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2483 เพิ่มเติมฉบับที่ 2 พ.ศ. 2485 ซึ่งให้ความหมายวัฒนธรรมว่า “ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน”
2. ต่อมาความหมายของ “วัฒนธรรม” ขยายความไปไกลถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่สังคมนิยมยกย่องว่าดีงาม เป็นความเจริญของหมู่คณะตามศัพท์ที่ว่า “วัฒนธรรม” คือ เจริญหรืองอกงาม และ “ธรรม” คือ คุณความดี
3. คนไทยที่ติดใจ “วัฒนธรรม” ว่ามาจากศัพท์ภาษาอังกฤษ “Culture” จะให้ความหมายว่าหมายถึงสิ่งของที่ประณีตตามรสนิยมของคนชั้นสูง หรือของผู้มีการศึกษา ดังนั้น “วัฒนธรรม” จึงจำกัดอยู่เฉพาะกับสิ่งที่อยู่ในแบบอย่าง ประเพณี ชีวิต มารยาท และรสนิยม ของคนชั้นสูง หรือของผู้ที่ได้รับการศึกษาอบรมตามมาตรฐานของคนชั้นสูงในสังคมเท่านั้น
4. ในวงการทั่วไปของไทย คำว่า “วัฒนธรรม” หมายถึง ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิธีการ และผลงานสร้างสรรค์ต่าง ๆ ที่เป็นมรดกตกทอดกันมาในสังคมไทยทุกเรื่อง และไม่จำกัดว่าต้องมีกฎหมายกำหนดไว้หรือเป็นกิจกรรมที่ “เจริญ” ตามกฎเกณฑ์ของคนชั้นปกครองของสังคมเท่านั้น แต่รวมถึงของชาวบ้านด้วย “วัฒนธรรม” ในความหมายนี้เน้นเรื่อง “อดีต” และ “เอกลักษณ์” ของชาติ

5. วัฒนธรรม ที่มีความหมายกว้างที่สุด ใช้ในวิชามานุษยวิทยาและสังคมวิทยา หมายถึง แบบอย่างในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่เป็นกลุ่มสังคมหรือหมู่คณะ

การศึกษาวัฒนธรรมไทย จึงหมายถึงการเรียนรู้ถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นมรดกตกทอดมาจากอดีต ไม่ว่าจะเป็นด้านการแต่งกาย การกินอยู่ การศึกษาหาความรู้ การปกครอง การทำมาหากิน ความคิด และความเชื่อซึ่งมีมานานแล้วจนกลายเป็นประเพณีไป ตลอดจนแบบอย่างในการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน ซึ่งแปรเปลี่ยนไปจากอดีต ซึ่งบางอย่างก็อาจจะเปลี่ยนไปบ้างเป็นบางส่วน หรือบางอย่างอาจจะเปลี่ยนไปแล้วโดยสิ้นเชิงก็ได้ มิได้มุ่งเน้นหนักเฉพาะสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของคนไทยแต่เพียงประการเดียว แต่เปิดใจกว้างศึกษาถึง วัฒนธรรมของคนทุกเพศ ทุกกลุ่มและทุกวัย ซึ่งแตกต่างกัน เพราะความเป็นกลุ่ม แต่ก็สามารถผสมกลมกลืนกันและอยู่รอดรวมกันภายใต้สังคมไทยและวัฒนธรรมไทยเดียวกันได้

วาสนา บุญสม (2548: 14-16) ได้รวบรวมความหมายของคำว่าวัฒนธรรม ไว้ดังนี้

วัฒนธรรม หมายถึง แนวทางการประพฤติปฏิบัติ การดำเนินชีวิตที่ดีงาม เป็นสิ่งที่สะสม สืบทอด และแพร่ขยายมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานในแต่ละกลุ่มของมนุษย์

คำว่า “วัฒนธรรม” เป็นคำสมาส มาจากภาษาบาลี – สันสกฤต “วัฒนธรรม” เป็นภาษาบาลี แปลว่า “เจริญงอกงาม” ส่วนคำว่า “ธรรม” เป็นภาษาสันสกฤตหมายถึง “ความดี” เมื่อแปลตามรากศัพท์ได้ความว่า “สภาพอันเป็นความเจริญงอกงาม หรือ ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม”

สมปราชญ์ อัมมะพันธ์ (อ้างใน วาสนา บุญสม, 2548: 14-15) ได้รวบรวมความคิดเห็นความหมาย คำจำกัดความของคำว่า “วัฒนธรรม” จากบุคคลที่มีชื่อเสียงทางด้านวัฒนธรรม ไว้ดังนี้

วัฒนธรรม หมายถึง ความเจริญงอกงามที่มนุษย์ทำให้เกิดขึ้น หรือเรียกกันว่า “มรดกทางสังคม” เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้รับมาจากบรรพบุรุษ และถ่ายทอดให้แก่รุ่นชน

วัฒนธรรม เป็นแนวทางแห่งความคิด ความรู้สึก ความเชื่อ เป็นแบบแผนพฤติกรรมและความประพฤติที่ได้เรียนรู้มาแล้ว และเปลี่ยนแปลงต่อเนื่องกัน รวมทั้งทัศนคติ ค่านิยม ความรู้ และวัตถุ มีการถ่ายทอดสืบต่อกันในสังคม เป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงความงอกงาม เจริญเติบโตของชาติ ซึ่งรวมถึงความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน

นักมานุษยวิทยาให้คำจำกัดความของคำว่า “วัฒนธรรม” ไว้ 2 ประการ คือ

ประการที่ 1 วัฒนธรรม หมายถึง แบบแผนการดำเนินชีวิตในชุมชนหนึ่งชุมชนใด เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นโดยสม่ำเสมอ การจัดระเบียบสิ่งของและสังคม ในความหมายนี้ วัฒนธรรม หมายถึง ปรากฏการณ์ที่เราสามารถมองเห็นได้ นับได้ เป็นสิ่งที่ปรากฏแจ่มชัด การกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดของมนุษย์ เช่น การจัดระบบการปกครองหรือความสามารถในเชิงสร้างสรรค์ อันได้แก่ ศิลปหัตถกรรมต่าง ๆ

ประการที่ 2 วัฒนธรรม เป็นระบบความรู้ ความเชื่อ ที่กลุ่มคนที่ใช้ในการแปลความหมาย ประสบการณ์ และเป็นแนวทางการมองดูสิ่งต่าง ๆ เป็นแนวทางสำหรับการตัดสินใจว่าจะกระทำอะไร อย่างไร และใช้ในการเลือกว่าจะกระทำอย่างไรในเมื่อมีโอกาสเลือก ในความหมายนี้ วัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องของความคิดมนุษย์ เช่น ความเชื่อ ศาสนา ฯลฯ

วัฒนธรรม คือ ปัญญา ความรู้สึก และกิริยาอาการที่มนุษย์สำแดงออกให้เห็นเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ และเป็นนิสัย ความประพฤติในส่วนรวมซึ่งไม่มีขึ้นเองตามธรรมชาติ สภาพแห่งความเจริญงอกงาม และมีวิวัฒนาการเป็นความเจริญอยู่เรื่อย ถือเป็นมรดกแห่งสังคม เพราะมนุษย์เป็นทายาทรับช่วงไว้เป็นจารีตประเพณี (Tradition) สืบต่อกันไปไม่ขาดตอน จนเป็นวิถีชีวิตของสังคม ก่อให้เกิดความผาสุกความเจริญในชีวิต

วัฒนธรรม คือ ส่วนหนึ่งของพฤติกรรมของมนุษย์ที่ได้มาจากการเรียนรู้

วัฒนธรรม คือ ระบบสัญลักษณ์ ซึ่งกลุ่มคนรับรู้ความหมายร่วมกัน เกี่ยวกับทุกสิ่งทุกอย่างในโลก

วัฒนธรรม คือ รูปแบบทั้งหมดของพฤติกรรมมนุษย์ และผลผลิตของพฤติกรรมในรูปของความคิด คำพูด การกระทำ และเรื่องง่าย ๆ ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ ซึ่งอาศัยหรือขึ้นอยู่กับความสามารถของมนุษย์ที่จะเรียนรู้ และถ่ายทอดให้กันและกัน โดยใช้เครื่องมือทางภาษา และระบบความคิดเชิงนามธรรม

วัฒนธรรม มีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่าง อันเป็นแบบแผนในความคิด และการกระทำที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง มนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ วิธีการในการปฏิบัติ การจัดระเบียบ ตลอดจนระเบียบความเชื่อ ความนิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่าง ๆ ในการควบคุม และใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ

วัฒนธรรม หมายถึง ความเจริญงอกงามของแนวทางการดำเนินชีวิตตามแบบแผนของความประพฤติที่มนุษย์กำหนดขึ้น รับสืบทอดความรู้ ความคิด ความเชื่อถือเป็นค่านิยม นำมาปฏิบัติเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี ทำให้สังคมมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย สมาชิกในสังคมรักใคร่กลมเกลียวสามัคคีกัน และมีศีลธรรมอันดี วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือแสดงลักษณะเฉพาะ หรือที่เรียกว่า “เอกลักษณ์” ของสังคม

ประยูรศักดิ์ หลงสมบุญ (อ้างใน วาสนา บุญสม, 2548: 15-16) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “วัฒนธรรม” ไว้ดังนี้ วัฒนธรรม คือ ข้อ ภาวะ ความดี ความจริง ความแท้ เหตุ หรือสิ่งที่ทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติเจริญรุ่งเรืองงอกงาม มีรากศัพท์มาจากคำสองคำ คือ วา-วัฒน ซึ่งเป็นภาษามคธ และคำว่า ธรรม ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต เมื่อนำศัพท์ทั้งสองมาสมาสกัน เป็น วา-วัฒน-ธรรม ภาษาไทยได้รูปเป็น วัฒนธรรม หมายถึง พฤติกรรมและสิ่งที่เป็นคุณในหมู่คณะผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน ตลอดจนเทคโนโลยีต่าง ๆ ก็ต้องเรียนรู้และนำมาประยุกต์ในการสร้างสรรค์ด้วย

พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 กำหนดความหมายของคำว่า วัฒนธรรม ไว้ว่าหมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน

สุวิไล เปรมศรีรัตน์ (อ้างใน เอี่ยม ทองดี, 2543: 21) กล่าวถึงคำว่า “วัฒนธรรม” (Culture) ว่าเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งแตกต่างกันออกไปตามสภาพสิ่งแวดล้อมทาง

ธรรมชาติและโลกทัศน์หรือค่านิยมของแต่ละกลุ่มชน และหมายรวมถึงศิลปะทุกแขนง พฤติกรรม สังคมทุกประเภท รวมทั้งภาษาที่ใช้สื่อสารระหว่างกัน

คณัฏ ไขโยธา (2546: 100) กล่าวถึง วัฒนธรรม ว่าเป็นคำที่ถอดมาจากศัพท์ภาษาอังกฤษว่า “Culture” ซึ่งมีรากศัพท์มาจากคำว่า “Cultura” ในภาษาละติน แปลว่า “การเพาะปลูก” หรือ “การปลูกฝัง” แต่คำว่า “วัฒนธรรม” ในภาษาไทยเป็นคำสมาส รวมคำว่า “วัฒนธรรม” แปลว่า “ความเจริญงอกงาม ความรุ่งเรือง” และคำว่า “ธรรม” แปลว่า “ระเบียบ ข้อปฏิบัติ” เข้าไว้ด้วยกัน ความหมายของวัฒนธรรมจึงน่าจะหมายถึง ความเป็นระเบียบ ความมีวินัย

กล่าวโดยสรุปแล้ววัฒนธรรมหมายถึง วิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมหนึ่ง ๆ หรือสภาพแห่งความเจริญงอกงามที่มนุษย์แสดงออก และถ่ายทอดให้กับคนรุ่นต่อไป

4.2 ประเภทของวัฒนธรรม

เสฐียรโกเศศ (2515: 82) แบ่งประเภทของวัฒนธรรมไว้ 2 ประเภท คือ

1. วัฒนธรรมทางวัตถุ มุ่งประโยชน์แห่งการใช้สอยทางกาย

2. วัฒนธรรมทางจิตใจ ได้แก่ความคิดความเชื่อถือ ความรู้สึกและความรู้ในอันที่ประกอบการทำงาน สร้างสิ่งที่ดีงาม เป็นคุณประโยชน์แก่ตนและแก่คนอื่นด้วย โดยกำหนดสิ่งที่สร้างขึ้นให้มีราคาเป็นคุณค่าขึ้นในสิ่งนั้น วัฒนธรรมทางจิตใจ แบ่งออกเป็นสาขาต่าง ๆ ดังนี้

ก. วัฒนธรรมทางการเมือง มีจารีตประเพณี กฎหมาย และการปกครองอันเป็นระเบียบของสังคม

ข. วัฒนธรรมทางศาสนา มีเรื่องของปรมัตถ์ ศีลธรรม และพิธีรีตอง

ค. วัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี มีระเบียบการพูด การใช้ภาษา และการใช้หนังสือ

ง.วัฒนธรรมทางศิลป มีปฏิมากรรม จิตรกรรม สถาปัตยกรรม ดุริยางค์ศิลป์ วรรณศิลป์ นาฏศิลป์ และจุดศิลป์ หรือ มัณฑนศิลป์

จ.วัฒนธรรมทางระบบการศึกษา และความคิดเห็น

สมชัย ใจดี และ ขรรยง ศรีวิริยาภรณ์ (2542: 1) แบ่งประเภทของวัฒนธรรมตามเนื้อหาสาระเป็น 4 ประเภท คือ

1. เนติธรรม เป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับระเบียบหรือกฎหมายที่จำเป็นต่อคนส่วนใหญ่ ได้แก่ ประเพณี ประเพณี คือ ความประพฤติที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบทอดกันมา จนเป็นแบบอย่างเดียวกัน เป็นระเบียบแบบแผนที่เห็นว่าถูกต้อง หรือเป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ และมีการปฏิบัติสืบทอดกันมา เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด หมั้นหมาย แต่งงาน ด้าย บวช ปลุกบ้าน เป็นต้น ประเพณีมี 3 อย่าง คือ จารตประเพณี ขนบประเพณี ธรรมเนียมประเพณี
2. สหธรรม เป็นวัฒนธรรมทางสังคมที่ใช้ในการติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ เช่น มารยาทในการทำความเคารพต่อชาติ มารยาทในการเคารพศาสนา มารยาทในการทำความเคารพพระมหากษัตริย์ เป็นต้น
3. วัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ (จับต้องได้) ที่ดีที่สุดลักษณะ เช่น ที่อยู่อาศัย ศิครามบ้าน ช่าง อาหาร เครื่องแต่งกาย ถนน เป็นต้น
4. คติธรรม คือ วัฒนธรรมเกี่ยวกับหลักในการดำรงชีวิตของมนุษย์ในด้านศีลธรรม จิตใจ คติ เป็นการสร้างเสริม ปรับปรุง พัฒนา เจตคติ (ทัศนคติ) ค่านิยม ความคิดริเริ่มตลอดจนการแก้ปัญหาในด้านต่าง ๆ ให้ดีขึ้น

ดนัย ไชยโยธา (2546: 107) แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. วัฒนธรรมทางวัตถุ หรือ วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม (Material Culture) ได้แก่ สิ่งก่อสร้าง สิ่งประดิษฐ์ และเทคโนโลยีที่มนุษย์ประดิษฐ์ เช่น โต๊ะ อาคาร ถ้วย ชาม รถ เครื่องจักรกล เครื่องดนตรี ผลงานทางศิลปกรรม ภาพวาดและรูปปั้น เป็นต้น

2. วัฒนธรรมทางจิตใจ หรือ วัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม (Non - Material Culture) ได้แก่ แบบอย่างของการปฏิบัติหรือแนวทางแห่งความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ ค่านิยม ศิลธรรม ธรรมเนียมประเพณี ประเพณี ภาษา กฎหมาย และพิธีการ เป็นต้น

เพ็ชรี สุมิตร (อ้างใน คณัย ไชยโยธา, 2546: 101) ได้จำแนกวัฒนธรรมออกเป็น 9 ประเภทดังต่อไปนี้

1. ภาษา มีทั้งภาษาพูด ภาษาเขียน การสื่อความหมายด้วยวิธีอื่น ๆ เช่น ภาษาใบ้ เป็นต้น
2. ปัจจัยในการดำรงชีวิต 4 ประการ และปัจจัยที่จำเป็นต่าง ๆ เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค การคมนาคมขนส่งต่าง ๆ เครื่องมือการผลิต เป็นต้น
3. ศิลปะแขนงต่าง ๆ เช่น สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม วิจิตรกรรม วิจิตรศิลป์ นาฏศิลป์ ดนตรี วรรณกรรม เป็นต้น
4. ความรู้แขนงต่าง ๆ เช่น มนุษยศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ สังคมศาสตร์ เป็นต้น
5. ศาสนาและการปฏิบัติพิธีกรรมในศาสนา ความเชื่อในลัทธิ ประเพณี
6. การจัดระบบทางสังคม เช่น ระบบครอบครัว การนับญาติ
7. ทรัพย์สิน ระบบแลกเปลี่ยนทางการค้า เงินตรา
8. ระบบการเมือง การปกครอง กฎหมาย ศาล รัฐบาล พรรคการเมือง การเลือกตั้ง เผด็จการ ประชาธิปไตย
9. สงคราม เหตุปัจจัยของสงคราม ทศกัณฐ์พินาศมิตร สันติสัญญาสงบศึก อาวุธต่าง ๆ ยุทธวิธี เป็นต้น

วิทยาลัยครูสวนดุสิต(2521:2) แบ่งวัฒนธรรมไทยตามลักษณะของวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. วัฒนธรรมไทยทางวัตถุ ได้แก่ สิ่งที่คนไทยทำขึ้น สร้างขึ้น หรือดัดแปลงปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่แล้ว โดยธรรมชาติ เพื่อประโยชน์ในวิถีชีวิตของคนไทย ได้แก่ อาหารไทย เครื่องนุ่งห่มแบบคนไทย บ้านเรือนแบบไทย เครื่องมือ เครื่องใช้ ยวดยานพาหนะ และอื่น ๆ เพื่อความสะดวกสบายในอันที่จะใช้สิ่งเหล่านั้นประกอบการงานให้เหมาะสมกับสภาพชีวิต ภูมิประเทศ และดินฟ้าอากาศของประเทศไทย
2. วัฒนธรรมไทยทางจิตใจ ได้แก่ ความคิด ความเชื่อถือ ความรู้สึกของคนไทย และความรู้ในอันที่จะประกอบการงานสร้างสิ่งดีงามเป็นคุณประโยชน์แก่ตนและแก่คนอื่นด้วย

กล่าวโดยสรุป วัฒนธรรมแบ่งเป็น 4 ประเภท คือ

1. วัตถุนิยม ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น เกี่ยวกับการกินดีอยู่ดี เครื่องนุ่งห่ม บ้านเรือน เครื่องใช้ ไม้สอย โบราณวัตถุ โบราณสถาน ศิลปวัตถุ สาธารณสมบัติ การประกอบอาชีพเพื่อเพิ่มพูนรายได้ เป็นการยกฐานะและความเป็นอยู่ของตนให้สูงขึ้น
2. สหธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางสังคม หมายถึง คุณธรรมต่าง ๆ ทำให้คนเราอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน รวมทั้งระเบียบมารยาทที่จะติดต่อเกี่ยวข้องกับสังคมทุกชนิด เช่น มารยาทในการไปร่วมงานมงคล มารยาทในการรับแขก มารยาทในการพูด มารยาทในการรับประทานอาหาร
3. คติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักในการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจ และได้มาจากศาสนา ความขยันหมั่นเพียร ความประหยัด ความเสียสละ ความสามัคคี ความซื่อสัตย์ การตรงต่อเวลา การใช้ปัญญาในทางที่ถูกต้อง
4. นิติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่ยอมรับนับถือว่ามีความสำคัญ พกกับกฎหมาย เช่น การรู้ถึงสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองตามกฎหมายซึ่งต้องการกฎหมายของ

บ้านเมือง ใช้สิทธิของตนตามกฎหมายโดยสุจริต ไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่นและรวมถึงกฎหมายต่าง ๆ ที่ใช้บังคับในปัจจุบัน

5. ความหมายและลักษณะของสัญลักษณ์

5.1 ความหมายของสัญลักษณ์

ราชบัณฑิตยสถาน (2546:1163) ให้นิยามคำว่า “สัญลักษณ์” ไว้ว่าหมายถึง สิ่งที่กำหนดนิยามกันขึ้นเพื่อให้ใช้แทนความหมายอีกสิ่งหนึ่ง เช่น ตัวหนังสือเป็นสัญลักษณ์แทนเสียงพูด.

กาญจนา วิชญาปกรณ์ (2542:114) ได้กล่าวถึง สัญลักษณ์ (Symbol) ไว้ว่าตามความหมายโดยทั่วไป สัญลักษณ์เป็นการกำหนดสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต ซึ่งเป็นรูปธรรม เพื่อเป็นตัวแทนสิ่งที่เป็นนามธรรม เพราะมุ่งให้สิ่งที่ต้องการแทนนั้นสามารถเข้าใจได้ง่ายและชัดเจนขึ้น เช่น ตราขู คือ สัญลักษณ์แทนความยุติธรรม นกเขา คือ สันติภาพ ดอกกุหลาบสีแดง คือ สิ่งแทนความรัก พระพุทธรูปคือสิ่งแทนพระพุทธศาสนา ไม้งางเขนคือศาสนาคริสต์ ฯลฯ ท่าทางบางอย่างเป็นสัญลักษณ์แทน เช่น พยักหน้าแทนการยอมรับหรือเห็นด้วย เครื่องหมายต่าง ๆ เช่น สัญลักษณ์ไฟจราจรสีแดงแทนสัญญาณให้รถหยุด เป็นต้น

สิริวรรณ นันทจันทุล (2546: 32) ได้กล่าวถึง สัญลักษณ์ (Symbol) ว่าคือการใช้สิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตเป็นตัวแทนของสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม เช่น ตราขู คือ สัญลักษณ์ของความยุติธรรม นกฟิราบ คือ สัญลักษณ์แห่งสันติภาพ พระเกี้ยว ดันจามจุรี คือ สัญลักษณ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย “เจ้าแห่งนมองฟ้า...คำคืนแสงดาวสวยจริง เจ้าจึงอยากทิ้งทუნาไปหาแสงไฟ เบื่อโคลนเบื่อควาย อับอายผิวกล้า ได้ยินเสียงย่า ย้าคำขอของพ่อตาน้อง” (“เพลงผักบุ้งลอยฟ้า” ศุ บุญเลี้ยง) แสงไฟ แทน ความเจริญรุ่งเรืองของเทคโนโลยี โคลน แทนความสกปรก ควายแทน ความโง่เขลา

สาขาวิชานิติศาสตร์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช(2548:155)ให้ความหมายของคำว่า “สัญลักษณ์” ไว้ดังนี้ สัญลักษณ์ หมายถึง ลักษณะของสิ่งใด ๆ ที่กำหนดนิยามกันขึ้นเอง ให้ใช้แทน

ความหมายของอีกสิ่งหนึ่ง คำว่าสัญลักษณ์นี้ใช้แทนความหมายของคำในภาษาอังกฤษ 2 คำ คือ คำว่า sign และ symbol ในกรณีที่เป็นสัญลักษณ์ประเภท sign จะใช้แทนสิ่งที่แสดงความเป็นจริงหรือคุณลักษณะต่าง ๆ ถ้าเป็น sign ที่เกี่ยวข้องกับท่าทางก็จะหมายความถึงท่าทางที่มีความหมายแน่นอนเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป เช่น ท่าก้มศีรษะมีความหมายถึง การยอมรับ (ยกเว้นในบางสังคม เช่น ประเทศอินเดีย ท่าก้มศีรษะจะแสดงถึงการไม่ยอมรับ แต่ถ้าเป็นการยอมรับจะใช้วิธีส่ายหน้าแทน) หรือการยิ้ม หมายถึง การพึงพอใจ เป็นลักษณะท่าทางที่เป็นสากล นอกจากนั้นยังหมายความถึงภาษาเขียนหรือรูปภาพต่าง ๆ ที่สามารถใช้แทนความหมายและข้อความต่าง ๆ ได้ เช่น % หมายถึง เปอร์เซนต์ ๔ หมายถึง เซนต์ หรือรูปภาพสัญลักษณ์จราจร หรือรูปภาพที่ให้ความหมายเหมือนกันเมื่อเรากล่าวถึงสัญลักษณ์ประเภท sign เรามักจะพิจารณาถึงสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลง มีความคงที่ เมื่อใครได้รับสัญลักษณ์ประเภท sign แล้ว ปฏิกริยาโต้ตอบที่เกิดขึ้นจะเป็นไปในทิศทางเดียวกันหมด มีความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ เหมือน ๆ กัน

สำหรับสัญลักษณ์อีกประเภทหนึ่งเรียกว่า symbol นั้น เป็นสัญลักษณ์ที่เป็นสื่อแสดงถึงสิ่งที่เป็นนามธรรม ไม่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงหรือตายตัว ท่าทางหรือรูปภาพของภาษาภาพหรือภาษาเขียนที่ไม่ได้เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป symbol จะไม่มีลักษณะของความเข้าใจในส่วนกลางหรือภาษาสากล แต่ความเข้าใจที่เกิดขึ้นจะขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของคนแต่ละคน ดังนั้น ปฏิกริยาโต้ตอบที่เกิดขึ้นต่อสัญลักษณ์ประเภท symbol จึงไม่เหมือนกัน เช่น พระพุทธรูป เป็นสัญลักษณ์ (symbol) หากคนที่ไม่นับถือศาสนาพุทธก็จะไม่รู้สึกรู้ว่าต้องเคารพนับถือเช่นนี้เป็นต้น symbol จึงเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นนามธรรมยากต่อการที่จะอธิบายหรือเข้าใจความหมายได้ และเมื่อแปลความหมายแล้ว คนแต่ละคนก็อาจจะแปลความหมายแตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของตนเองดังที่กล่าวแล้ว

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (อ้างใน วันเนา ฐิติน, 2525: 83) อธิบายเรื่องการใช้สัญลักษณ์ไว้ว่า สัญลักษณ์กับอุปมาไม่เหมือนกันทีเดียว แต่จะคาบกันบ่อย ๆ เช่น ในเมื่อพระจันทร์เป็นสัญลักษณ์แห่งความงาม กวีก็จะใช้พระจันทร์เป็นเครื่องเทียบกับผู้หญิง แม้ในพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 5 เรื่องเงาะป่าก็ใช้การเปรียบเทียบว่า “พิศพักตร์ดั่งปะยงเมื่อทรงกลด” (ปะยง เป็นภาษาเงาะแปลว่าพระจันทร์) แต่อุปมาคือสำนวนที่ใช้เมื่อต้องการเปรียบเทียบให้เข้าใจแจ่มแจ้งขึ้น ให้เกิดภาพที่คนฟังหรือคนอ่านเห็นร่วมกับผู้เขียนหรือผู้เล่า ส่วนสัญลักษณ์นั้นถึงไม่เปรียบเทียบกล่าวขึ้นมาก็เข้าใจ ความหมายที่เป็นสัญลักษณ์จะมีความหมายไม่ตรงกับความหมายตรง (Denotative Meaning)

หรือ ความหมายในพจนานุกรม แต่จะมีความหมายโดยนัย (Connotative Meaning) สัญลักษณ์ในวรรณกรรมเป็นเครื่องหมายที่แสดงภาพโดยจินตนาการ (Imagination) เป็นลักษณะที่เรียกกันว่า การแนะนำภาพ (Suggestion) คือ คำที่นอกจากจะมีความหมายโดยตรงแล้ว ยังมีความหมายที่แนะนำภาพให้มีความหมายลึกซึ้งยิ่งขึ้น เป็นภาษาแต่งสร้าง (Artificial language) เกิดจากดวงตาที่สามของกวี ที่เรียกกันว่า Inward eye ซึ่งมองอะไรด้วยลักษณะพิเศษลึกซึ้งและมีทัศนภาพ (Vision)

บุญยงค์ เกศเทศ (2536: 159–167) กล่าวถึง สัญลักษณ์ ไว้ว่า สัญลักษณ์ เป็นวิธีหนึ่งที่กวีใช้พรรณแนะนำภาพในจิตให้ผู้อ่านแลเห็นและรู้สึกร่วมด้วย เป็นการนำสิ่งที่ป็นรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งมาแทนสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น

แรกเชื่อว่าเนื้อทับทิมแท้

มาแปรเป็นพลอยหุงไปเสียได้

กาลลงว่าหงส์ให้ปลงใจ

ด้วยมิได้คูหงอนแต่ก่อนมา

(ขุนช้างขุนแผน)

คำ “ทับทิมแท้” “พลอยหุง” “กา” “หงส์” ล้วนเป็นสัญลักษณ์ทั้งสิ้น และในการตีความหมายของสัญลักษณ์จะไม่เพ่งเล็งที่ความผิดถูกเป็นสำคัญ แต่จะพิจารณาดูที่ความลึกซึ้งกว้างขวาง ความสมเหตุสมผล ในการตีความหมายจากสัญลักษณ์ มีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งว่า ในการตีความหมายของสัญลักษณ์นั้นแม้จะไม่มีข้อกำหนดในเรื่องความถูกต้อง ซึ่งอาจแตกต่างกันไปตามภูมิหลังของผู้อ่าน แต่กวีมักจะใช้สื่อความหมายไปในทางที่ผู้อ่านเข้าใจความได้ และตีความหมายได้ เช่น ทับทิมแท้, พลอยหุง, กา, หงส์,

5.2 ลักษณะของสัญลักษณ์

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (อ้างใน วันเนาวิ ยูเด็น, 2525: 83-91) จำแนกลักษณะของสัญลักษณ์ออกเป็น 2 ลักษณะคือ

1. ลักษณะโดยธรรมดาทั่ว ๆ ไป สัญลักษณ์ลักษณะนี้คือ สัญลักษณ์ที่ยอมรับและใช้กันทั่ว ๆ ไป สามารถตีความของสัญลักษณ์ได้ตรงกัน เพราะเป็นสัญลักษณ์ส่วนรวม หรือที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา เช่น การใช้สีเป็นสัญลักษณ์ในวิชาจิตรกรรม สีขาวเป็นสัญลักษณ์หมายถึง ความบริสุทธิ์ หรือหญิงสาว ส่วนสีแดงเป็นสัญลักษณ์แทนเลือด ความร้อนแรง ตัณหา หรือ สิ้นน้ำเงิน หมายถึง ความสง่างาม ในสิ่งอื่น ๆ ของสัญลักษณ์ก็มี เช่น ดอกบัว หมายถึง ความบริสุทธิ์ กุหลาบสีแดง หมายถึง ความรัก หรือ นกพิราบ หมายถึง สันติภาพ เหล่านี้เป็นต้น

2. สัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นเฉพาะบุคคล สังคม เป็นสัญลักษณ์ที่ต้องตีความให้เข้าใจความหมายเฉพาะตัว หรือสังคมนั้นๆ ให้เข้าถึงความหมายที่ผู้เขียนหรือผู้ใช้ต้องการจะใช้เป็นสัญลักษณ์ในแง่ นั้น ๆ ความหมายในทำนองนี้ เช่น สีแดงเป็นสัญลักษณ์ของเลือด อาจเป็นสัญลักษณ์แทนระบบการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ สิ้นน้ำเงินในที่นี้อาจเปลี่ยนไปในความหมายสัญลักษณ์แทนชนชั้นสูง หรือที่เรียกกันว่าชนชั้นศักดินา

กุหลาบ มัลลิกะมาส (อ้างใน วันเนา ฐิติน, 2525: 91) จำแนกสัญลักษณ์ออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. เป็นสิ่งแทนโดยอาศัยความเหมือนในแง่ใดแง่หนึ่งที่เป็นแนวเทียบ เช่น ทะเลที่ปั่นป่วนกับเรือน้อย หมายถึง อุปสรรคของชีวิตที่มนุษย์ต้องต่อสู้
2. เป็นสิ่งแทนของจริง เช่น โฉนด แทนทรัพย์สินสมบัติ ดาวบนปาทหาร ดำรวจ แทนอำนาจบังคับบัญชา พระจันทร์แทนความงาม นกพิราบแทนสันติภาพ

อัมพร สุขเกษม (อ้างใน บุญยงค์ เกศเทศ, 2536: 160 - 162) แบ่งประเภทของการสัญลักษณ์ไว้ 2 ลักษณะคือ

1. ใช้สัญลักษณ์ตามแบบแผนที่มีผู้นิยมใช้กันจนแทบไม่ต้องตีความ เช่น ใช้นกพิราบเป็นสัญลักษณ์แห่งสันติภาพ ดอกกุหลาบแดง เป็นสัญลักษณ์แห่งความรัก เป็นต้น หรือมีผู้จำแนกสัญลักษณ์เกี่ยวกับสีไว้หลายลักษณะ เป็นต้นว่า

สีแดง	หมายถึง	ความแข็งแกร่ง การต่อสู้
สีขาว	หมายถึง	ความบริสุทธิ์ ความไร้เดียงสา
สีชมพู	หมายถึง	ความรัก ความสุข ความสดชื่น
สีดำ	หมายถึง	ความเศร้า ความตาย
สีเขียว	หมายถึง	ความอุดมสมบูรณ์

และในส่วนที่เป็นสัญลักษณ์เกี่ยวกับดอกไม้ หรือพืชบางชนิด ก็มีผู้ให้ความหมายไว้อีก เช่น

ดอกดาวเรือง	หมายถึง	ความเจริญรุ่งเรือง
หญ้าแพรก	หมายถึง	ความงอกงามทางความรู้
รวงข้าว	หมายถึง	ความอุดมสมบูรณ์ ความอ่อนน้อม
ดอกกุหลาบ	หมายถึง	ความรัก ความสุข ความสดชื่น
ดอกคันทม	หมายถึง	ความระทม ความตาย
ดอกบานไม่รู้โรย	หมายถึง	มั่นคง ยั่งยืน สบายไม่สร้าง
ดอกพุทธรักษา	หมายถึง	พระพุทธคุณคุ้มครอง
ดอกมะลิ	หมายถึง	ความบริสุทธิ์

แม้เป็นสัตว์ประเภทต่าง ๆ ก็อาจกำหนดให้เป็นสัญลักษณ์แทนความหมายได้เช่นกัน เช่น

แมลงภู่ แมลงผึ้ง	หมายถึง	ผู้ชาย (เจ้าชู้)
มด	หมายถึง	ความขยันขันแข็ง
เต่า	หมายถึง	ความงุ่มง่าม ความโง่
ควาย	หมายถึง	ความโง่เง่า
นกยูง	หมายถึง	ความงามอย่างถ้อยศัศดิ์์ คนสวย
กา	หมายถึง	ความชั่วร้าย ความต่ำทราม บางทีอาจ

หมายถึงความขยันและอดทน

หงส์	หมายถึง	ความงามอย่างบริสุทธิ์ คนดี
นกอินทรี	หมายถึง	ผู้มีอำนาจ

สิงห์	หมายถึง	ผู้มีอำนาจ
นกพิราบ	หมายถึง	สันติภาพ
สุนัขจิ้งจอก	หมายถึง	ความเจ้าเล่ห์

ถ้าเป็นสภาพธรรมชาติ ตลอดจนแร่ธาตุ ก็อาจใช้เป็นสัญลักษณ์ได้ เป็นต้นว่า

ฝน	หมายถึง	ความสุขสดชื่น ความเมตตา
สายรุ้ง	หมายถึง	ความหวัง ความงาม ความรุ่งโรจน์
เมฆหมอก	หมายถึง	ความกังวลใจ อุปสรรค
ทะเล	หมายถึง	ความอ้างว้าง
พายุ	หมายถึง	อารมณ์ร้าย
เพชร	หมายถึง	ความดีพร้อม
ทอง	หมายถึง	ความเรืองรอง ความมั่งคั่ง
เหล็ก	หมายถึง	ความมั่นคง หนักแน่น
ทับทิม	หมายถึง	หญิงที่งดงาม
รัตนชาติ	หมายถึง	ความดี ความงาม ความมีคุณค่า เหล่านี้

เป็นต้น

2. ใช้สัญลักษณ์ส่วนตัว ผู้ประพันธ์จะสร้างสัญลักษณ์ขึ้นเองเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน ไม่มีแบบแผน ไม่แพร่หลาย อาจใช้สัญลักษณ์เฉพาะงานบางชิ้นเท่านั้น เช่น การใช้สัญลักษณ์ของ ลาว คำหอม ในเรื่องสั้นชื่อ “สวรรยา” เป็นต้น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมและความเชื่อ

งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมส่วนใหญ่ จะศึกษาเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อควบคู่กันไป งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรมและความเชื่อ มีดังนี้

งานวิจัยเรื่อง การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จากเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน (2515) ผู้วิจัยคือ วรรณัท อักษรพงศ์ วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ มุ่งแสดงให้เห็นว่า ลักษณะสังคมและวัฒนธรรมไทยในวรรณคดีเรื่อง ขุนช้าง – ขุนแผน มีสภาพความเป็นจริงตรงตามสมัยที่แต่งคือ รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. 2325 – 2463) ผลการวิจัยสรุปว่าวรรณคดีเรื่องขุนช้าง – ขุนแผนได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไว้อย่างละเอียด เช่น ด้านการสมรส ประกอบด้วยระบบย่อยสองส่วนคือ ระบบแต่งงานและระบบครอบครัว การสมรสหรือการแต่งงานในสมัยรัตนโกสินทร์จัดเป็น 6 ชั้น คือ 1. การเลือกคู่ 2. การสู่ขอ 3. การหมั้นหมาย 4. การแต่งงาน 5. การตั้งที่อยู่อาศัยแบบบ้านส่วนตัว 6. เกิดเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์ ครอบครัวสมัยรัตนโกสินทร์มี 3 แบบ คือ ครอบครัวเดี่ยว ครอบครัวผสม และครอบครัวขยาย สำหรับการนับถือวงศาตามาตาคือจะให้นับถือญาติฝ่ายบิดาและมารดาเสมอกัน ค่านิยมของการสมรสสมัยรัตนโกสินทร์ พบว่าสังคมชาวบ้านทั่วไปนิยมให้ชายหญิงมีการสมรสนอกเขตและนอกวงศ์ แต่ในสังคมพระบรมวงศานุวงศ์นิยมการสมรสแบบในเขตวงศ์ ด้านการศึกษา เป็นการศึกษาแผนโบราณ คือ อาศัยวัดเป็นโรงเรียนและพระสงฆ์เป็นครู ในด้านการศาลและการพิจารณาคดีสมัยรัตนโกสินทร์ ปรากฏว่าศาลอยู่ในพระบรมมหาราชวัง พระมหากษัตริย์ทรงเป็นตุลาการพิพากษาคดีด้วยพระองค์เองที่ท้องพระโรง เรื่องของประเพณีเน้นประเพณีเกี่ยวกับชีวิต เช่น ประเพณีการเกิด การตาย การทำศพ การทำขวัญ การโกนจุก ฯลฯ เป็นต้น และพบว่าไสยศาสตร์มีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวันของสังคมชาวบ้านในสมัยรัตนโกสินทร์อย่างมากเห็นได้จากการศึกษาแผนโบราณจะเรียนวิชาไสยศาสตร์คู่ไปกับการเรียนตำราพิชัยสงคราม

งานวิจัยเรื่อง วิเคราะห์รายชวามหาเวสสันดรชาดกทางวัฒนธรรมไทย (2518) ผู้วิจัยคือ สุวณีย์ ชวนสนิท วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มุ่งแสดงให้เห็นว่า ลักษณะวัฒนธรรมที่ปรากฏในรายชวามหาเวสสันดรชาดก ล้วนเป็นลักษณะวัฒนธรรมที่ถือปฏิบัติกันมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ คือ ในบทที่ 4 กล่าวถึงวัฒนธรรมทางวัตถุ สถาปัตยกรรม การพักผ่อนหย่อนใจ และด้านจิตใจ หรือความเชื่อและประเพณีบางประการวัฒนธรรมเหล่านี้สอดคล้องเป็นระยะตลอดเรื่อง ข้อความบางตอนเป็นส่วนสำคัญของเนื้อหาของเรื่อง บางตอนเป็นส่วนของคำสนทนาหรือคำพรรณนา สามารถสะท้อนให้เห็นสภาพวัฒนธรรมไทยหลายประการ บทที่ 5 เป็นวัฒนธรรมด้านภาษา เพื่อแสดงให้เห็นว่าวิธีแต่งและวิธีการใช้ภาษามีธรรมเนียมเดียวกับวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ ในด้านการอุปมา การนิยมนัยแฝงในคำประพันธ์ การใช้คำราชาศัพท์ การพรรณนาธรรมชาติ ในบทนี้ได้ยกสุภาษิตโบราณบางบทมาเทียบเคียง

งานวิจัยเรื่อง บทละครเรื่องเงาะป่าพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5: การศึกษาวิเคราะห์ทางสังคมและวัฒนธรรม (2520) ผู้วิจัยคือ สมหมาย เทียบเทียม เนื้อหาของวิทยานิพนธ์แบ่งออกเป็น 6 บท คือ บทแรกเป็นบทนำกล่าวถึงงานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องเงาะป่าทางด้านสังคมและวัฒนธรรมของชาวเงาะ ความเป็นมาของปัญหา ภูมิหลังของเรื่องเงาะป่า และโครงเรื่องของเรื่องเงาะป่า บทที่ 2 เป็นการวิเคราะห์ชนเผ่าเงาะทางด้านระบบครอบครัว บทที่ 3 เป็นการวิเคราะห์ชนเผ่าเงาะทางด้านวัฒนธรรมทางวัตถุ ความเชื่อ และพิธีกรรม บทที่ 4 เป็นการศึกษาวิเคราะห์บทละครเรื่องเงาะป่าในแง่การใช้คำสำนวน เนื้อหา และรูปแบบ บทที่ 5 ว่าด้วยเรื่องของการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม และบทที่ 6 เป็นการสรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม: ภาพสะท้อนความซับซ้อนของระบบความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย (2542) ผู้วิจัยคือ คานาโกะ ยูเอโนะ วิทยานิพนธ์เล่มนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะอภิปรายและแสดงถึงความซับซ้อนของการนับถือศาสนาของคนไทย โดยพิจารณาจากข้อมูลที่เป็นศิลปะสถาปัตยกรรม พิธีกรรม และพฤติกรรมของผู้คน โดยใช้วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นกรณีศึกษาประเทศไทยเป็นประเทศพุทธศาสนา และวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งถือเป็นวัดหลวงและเป็นวัดประจำชาตินั้นก็ควรที่จะเป็นวัดที่มีองค์ประกอบทางพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ในความเป็นจริง สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ความซับซ้อนทางศาสนาที่ประกอบด้วยศาสนาพุทธ ศาสนาฮินดู และความเชื่อดั้งเดิมที่

รวมอยู่ด้วยกัน หรือผสมผสานกันอยู่ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทั้งนี้อาจจะอยู่ในรูปของศิลปะสถาปัตยกรรม พิธีกรรมและพฤติกรรมของผู้คน

งานวิจัยเรื่อง ความเชื่อเกี่ยวกับดวงจัญในกรุงเทพฯ (2531-2539). (2542) ผู้วิจัยคือ ชูทิ ทามูระ มาชิ จุดมุ่งหมายของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้แก่ การตรวจสอบการแพร่กระจายของดวงจัญและการที่ดวงจัญมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อ ในสังคมไทยในช่วงระยะเวลาการเติบโตของเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ ทฤษฎีมีมติกส์ (Memetics) เป็นทฤษฎีใหม่ที่เสนอว่า มีหน่วยทางวัฒนธรรมเรียกว่า “มีม” (Meme) ซึ่งเปรียบได้กับหน่วยพันธุกรรมที่ลอกแบบตนเองได้ ซึ่งอาจใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมได้ ทฤษฎีนี้จะเป็นทฤษฎีหลักที่ใช้อ้างอิงในการอธิบายการแพร่กระจายของดวงจัญ การวิจัยนี้พบว่า การใช้ดวงจัญในกรุงเทพฯ ได้เปลี่ยนไปอย่างมาก จากบทบาทเดิม ๆ ที่เน้นหนักเรื่องศีลธรรมจรรยาและความกลมกลืนกับธรรมชาติ ไปเป็นบทบาทใหม่ที่เป็นวัตถุนิยม และมุ่งตอบสนองความต้องการทางจิตวิทยา บทบาทนี้เกิดขึ้นทั้งในช่วงเศรษฐกิจฟองสบู่และหลังจากเวลานั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ มีมดวงจัญได้มีอยู่ในสังคมไทยมาก่อนแล้ว เพียงแต่ไม่ได้รับการปลูกเร้า แต่หลังจากการขยายตัวอย่างมากของเศรษฐกิจไทย มีมนี้ได้แพร่กระจายออกไปอย่างรวดเร็ว เหตุผลประการหนึ่งคือ ประชากรอยู่ในสภาพที่เปิดรับเอามีมดวงจัญได้เป็นอย่างดี และอีกประการหนึ่ง ประชากรพบว่าการรับเอามีมนั้นเป็นหนทางประสบความสำเร็จที่ไม่ต้องลงทุนมาก วิทยานิพนธ์นี้จะช่วยให้เราเข้าใจวัฒนธรรมไทยร่วมสมัยได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งสังคมไทยนี้ดูเหมือนจะมีทั้งลักษณะของวัฒนธรรมดั้งเดิมและสมัยใหม่ผสมปนเปอยู่ด้วยกัน

งานวิจัยเรื่องลักษณะภาษาที่แสดงความเปลี่ยนแปลงของความเชื่อเกี่ยวกับสิริมงคลและกาลกิณีในชื่อของคนไทย (2545) ผู้วิจัยคือ สมชาย ลำเนียงงาม งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาความเปลี่ยนแปลงของความเชื่อเกี่ยวกับสิริมงคลและกาลกิณีในชื่อของคนไทย โดยการวิเคราะห์รูปคำและความหมายของชื่อคนไทยในกลุ่มอายุต่างกัน รวมทั้งเปรียบเทียบความเชื่อดังกล่าวในชื่อของคนไทยภาคต่างๆ การเปลี่ยนแปลงของความเชื่อเกี่ยวกับสิริมงคลและกาลกิณีในชื่อของคนไทยนั้น ผู้วิจัยวิเคราะห์จากชื่อคนไทยกลุ่มอายุต่างกันซึ่งถือเป็นตัวแทนของชื่อที่ต่างสมัยกันได้ ทางด้านรูปคำพบว่าชื่อคนกลุ่มอายุ 81 ปีขึ้นไปหรือชื่อคนสมัยก่อน สะท้อนความเชื่อน้อยกว่าชื่อคนกลุ่มอายุอื่น และมีแนวโน้มว่าชื่อของคนในกลุ่มอายุที่ลดลงจะสะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับสิริมงคลและกาลกิณีมากขึ้น โดยใช้ชื่อที่เลี่ยงอักษรกาลกิณีและมีความสัมพันธ์กับชื่อพ่อแม่มากขึ้น ทางด้านความหมาย พบว่าชื่อคน

ในสมัยก่อนสะท้อนความเชื่อว่าการียาอาการและคุณสมบัติของเจ้าของชื่อถือเป็นสิริมงคลมากที่สุด ในสมัยต่อมาถือว่าความดีงามและความเจริญรุ่งเรืองเป็นสิริมงคลมากที่สุด และชื่อคนในกลุ่มอายุ 1 – 20 ปี หรือชื่อคนในสมัยปัจจุบัน เปลี่ยนมาเป็นความรู้ความสามารถที่ถือว่าเป็นสิริมงคลมากที่สุด ในการวิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับสิริมงคลและกาลกิณีในชื่อของคนไทยภาคต่าง ๆ นั้น พบว่าชื่อคนกลุ่มอายุ 81 ปี ขึ้นไปสะท้อนความเชื่อดังกล่าวโดยแสดงออกทางการตั้งชื่อให้สัมพันธ์กับชื่อพ่อแม่ และการเลือกใช้ความหมายแตกต่างกันตามภาค แต่การเล็งอักษรกาลกิณีไม่แตกต่างกันตามภาค คือ ทุกภาคสะท้อนความเชื่อในระดับน้อยเท่า ๆ กัน ส่วนชื่อคนกลุ่มอายุ 1–20 ปี พบว่ามีการเล็งอักษรกาลกิณี การใช้ชื่อที่มีความสัมพันธ์กับชื่อพ่อแม่ และเลือกใช้ความหมายของชื่อแตกต่างกันตามภาค

งานวิจัยเรื่อง วิธีการกินและความเชื่อของคนไทยที่สะท้อนจากชื่ออาหารไทยที่ใช้ในเทศกาลงานพิธีแบบดั้งเดิม (2547) ผู้วิจัยคือ ศศิธร สีนถาวรกุล งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รูปแบบของชื่ออาหารพร้อมทั้งความหมายตรงและความหมายแฝงของชื่ออาหารไทยจำนวน 63 ชื่อที่ใช้ในงานพิธีแบบดั้งเดิมของไทย ผลการวิเคราะห์ความหมายตรงของชื่อของหวาน ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์ห้วงค์ประกอบและพบว่า ชื่อของหวานทั้งหมดแตกต่างกันใน 4 มิติ ได้แก่ 1) มิติเรื่อง “อิทธิพลต่างประเทศ” 2) มิติเรื่อง “วิธีการทำ” 3) มิติเรื่อง “วัตถุดิบ” 4) มิติเรื่อง “คุณสมบัติ” สำหรับชื่อของคาวพบความแตกต่างใน 3 มิติ คือ 1) มิติเรื่อง “ประเภท” 2) มิติเรื่อง “วิธีการทำ” 3) มิติเรื่อง “วัตถุดิบเฉพาะ” ในการวิเคราะห์ด้านความหมายแฝง เพื่อตีความเรื่องความเชื่อของคนไทย ผู้วิจัยพบค่านิยมและความเชื่อที่สะท้อนอยู่ในชื่อดังกล่าว 7 เรื่อง ได้แก่ ค่านิยมและความเชื่อเรื่อง ความยั่งยืนและยาวนาน ความรักใคร่สามัคคี ความมั่งคั่งร่ำรวย ความสวยงาม ความสง่างาม ความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต ความอุดมสมบูรณ์ และความศรัทธาในศาสนา

งานวิจัยเรื่องการศึกษาแนวคิดเชิงปรัชญาเรื่องจิตในล้านนา (2541) ผู้วิจัยคือ สุวรัฐ แลสันกลาง วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ปัญหาหลัก 2 ประเด็น คือ 1. ความเชื่อเกี่ยวกับ “จิต” ที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและความเคลื่อนไหวทางสังคมชาวล้านนา 2. อะไรบ้างที่เป็นสาเหตุให้ชาวล้านนาได้มีโลกทัศน์ที่เป็นแบบเฉพาะของตน จนนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติตามข้อห้ามที่เรียกว่า “จิต” ผลจากการศึกษาแนวคิดที่มีอยู่ในความเชื่อเรื่อง “จิต” โดยอาศัยข้อมูลจากเอกสาร คัมภีร์ ไบรณ ตำราพิธีกรรม หนังสือ รวมทั้งเอกสารวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับข้อห้ามในล้านนาแล้ว ได้ทราบว่า “จิต” คือข้อห้ามการกระทำในสิ่งที่จะทำให้เกิดความเป็นเสนียด จัญไร ความอัปมงคลต่าง ๆ

แก่ผู้กระทำ และพบว่าความเชื่อเรื่อง “จิต” คือการยอมรับต่อสิ่งหนึ่งที่มีพลังอำนาจสถิตย์อยู่เหนือมนุษย์และมีอยู่เหนือธรรมชาติ เพื่อใช้เป็นเครื่องควบคุมพฤติกรรมที่ผิดต่อศีลธรรมหรือจารีตประเพณี ในฐานะที่เป็นบรรทัดฐานของชุมชน เพราะผลของการยอมรับว่า “จิต” มีพลังอำนาจสถิตย์อยู่เหนือมนุษย์นั่นเอง จึงได้ก่อให้เกิดเป็นกระแสสำนึกความรับผิดชอบทางศีลธรรมร่วมกันภายในชุมชนที่คอยย้ำเตือนอยู่เสมอว่า ห้ามฝ่าฝืนหรือล่วงละเมิดสิ่งที่จะต้องห้ามกันอย่างเด็ดขาด เพราะจะตก “จิต” เกิดความพินาศนิบาตต่อตัวเอง ต่อชุมชนตลอดถึงบ้านเมือง

งานวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงปรัชญาเรื่อง คติความเชื่อเรื่องการฟ้อนผีในภาคเหนือ (2541) ผู้วิจัยคือ มานพ มานะแหม งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาค้นคว้าเพื่อทราบถึงเหตุผลและแรงจูงใจของการเกิดพิธีกรรมการฟ้อนผี และความเชื่อของชุมชนมณฑลยี่นนั้น ได้เชื่อมโยงให้ทราบว่าเกิดจากโลกทัศน์แบบใด ตลอดจนพิธีกรรมการฟ้อนผี เป็นการยืนยันความเชื่อเรื่องตายแล้วเกิดได้หรือไม่ ผลจากการศึกษาพบว่าใน 3 จังหวัดภาคเหนือ ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดลำปาง และจังหวัดลำพูน ยังคงถือปฏิบัติพิธีกรรมการฟ้อนผีอยู่ โดยที่เหตุผลและแรงจูงใจนั้นมีความซับซ้อนมากขึ้นกว่าเดิม เนื่องจากพิธีกรรมการฟ้อนผีมิใช่เป็นเรื่องของการเคารพบูชาบรรพบุรุษอย่างเดียว หากเป็นการแสดงออกถึงความมีอำนาจ และความมีหน้ามีตาในสังคม ความเชื่อเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ที่ผสมผสานกันของชาวล้านนา ซึ่งประกอบด้วยความเชื่อในแบบวิญญาณนิยม (Spiritism) เทวนิยม (Deism) และกรรมนิยม (Karmicisim) เข้าด้วยกัน จนยากที่จะแยกออกจากกันได้ นอกจากนี้พิธีกรรมการฟ้อนผียังเป็นประเพณีที่สามารถอธิบายเชื่อมโยงกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ในเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิดได้

งานวิจัยเรื่อง การศึกษาเรื่องการช่วงชิงการให้ความหมายพิธีกรรมและความเชื่อ ปู่เยอ ย่าเยอ เมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว (2545) ผู้วิจัยคือ ชีรวัฒน์ แก้วแดง งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ 1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของพิธีกรรมและความเชื่อของปู่เยอ ย่าเยอ เมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว รวมทั้งด้านการให้ความสำคัญ ความแตกต่างจากผีอื่น ๆ และโครงสร้างของระบบผีในหลวงพระบางว่าเป็นลักษณะอย่างไร 2. เพื่อศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่ของพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอ 3. เพื่อศึกษากระบวนการต่อรอง ให้ความหมายใหม่ทางพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอ ของกลุ่มคนต่าง ๆ ในท้องถิ่น ผลการศึกษาพบว่าพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอ เป็นความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษและผีอารักษ์ในท้องถิ่นที่อยู่ในชุมชน การให้ความหมาย

ของพิธีกรรมและความเชื่อเกิดขึ้นมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน และจะดำเนินต่อไปตลอดเวลา ผลของการให้ความหมายเกิดทั้งในรูปแบบของการกีดกัน หรือการจัดพิธีกรรมและความเชื่อนี้ออกไปจากสังคม และผลในด้านตรงกันข้ามคือเรื่องของการดึงพิธีกรรมนี้กลับเข้ามาในสังคมใหม่ แต่การเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความหมายของพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอ ไปจากเดิม คือ จากความหมายผีบรรพบุรุษ ผีอารักษ์ที่สะท้อนความเป็นชุมชน มาเป็นความเชื่อปัจเจกบุคคล และเมื่อลาวเปลี่ยนแปลงการปกครอง และเปิดประเทศเพื่อท่องเที่ยว ความหมายของปู่เยอ ย่าเยอ กลับกลายเป็นสัญลักษณ์ของชาติ สัญลักษณ์ของเมืองหลวงพระบาง เพื่อดึงดูดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของลาว

งานวิจัยเรื่อง การจัดเวลาทางสังคมด้านความเชื่อโดยผ่านพิธีกรรมในชุมชนชนบท (2539) ผู้วิจัยคือ รุ่งทิพย์ กล้าหาญ การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษากระบวนการจัดเวลาทางสังคมด้านความเชื่อโดยผ่านพิธีกรรมในชุมชนชนบท และกลไกเงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการจัดเวลาทางสังคมความเชื่อ ผลการวิจัยพบว่า พิธีกรรมของชุมชนเป็นกุศโลบายที่ถูกสร้างขึ้น เพื่อทำหน้าที่ในการจัดเวลาทางสังคมด้านความเชื่อเกี่ยวกับ 1. ระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ ในชุมชน สาระของการจัดเวลาทางสังคมด้านความเชื่อ จำแนกออกเป็น 3 ระบบคือ การจัดเวลาทางสังคมเกี่ยวกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ

งานวิจัยเรื่อง บทบาทของผู้หญิงในการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมในชุมชนภาคเหนือ (2545) ผู้วิจัยคือ สุนันท์ ไชยสมภาร การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาบทบาทของผู้หญิงในการสืบทอดความเชื่อ และพิธีกรรมในชุมชนภาคเหนือ และปัจจัยที่ส่งผลให้ผู้หญิงมีบทบาทในการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมในชุมชน ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้ ผู้หญิงในชุมชนเมืองสาครหลวงมีบทบาทในการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมอย่างโดดเด่นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน บทบาทในการสืบทอดดังกล่าวเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนอย่างแนบแน่น โดยมีลักษณะผสมผสานกันระหว่างความเชื่อทางพระพุทธศาสนากับความเชื่อพื้นบ้าน ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเรื่องบาป - บุญ และความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรมและการกล่อมเกลาที่ผู้หญิงมีบทบาทได้แก่ กิจกรรมในการทำบุญในรอบปี การเลี้ยงผี การสะเดาะเคราะห์ การทำบุญ การอบรมขัดเกลาบุตรหลานในการ

ดำเนินชีวิตประจำวัน โดยการเตรียมเครื่องพิธีกรรมร่วมกัน และพาบุตรหลานเข้าร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ ของครอบครัวและชุมชน

งานวิจัยเรื่อง ความเชื่อที่มีผลต่อบทบาททางสังคมของหญิง – ชาย ในชนบทภาคเหนือ (2539) ผู้วิจัยคือ วันวิสาข์ โกมลกระหนก การศึกษาในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเชื่อที่มีผลต่อบทบาททางสังคมของหญิง – ชาย ในชนบทภาคเหนือและการขัดเกลาทางสังคมเรื่องความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับบทบาทหญิง – ชาย ในสังคมชนบทภาคเหนือ ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อที่มีผลต่อบทบาททางสังคมของหญิง – ชายในชนบทภาคเหนือนั้น เป็นความเชื่อที่มีรากฐานมาจากศาสนา วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าหรือผีบรรพบุรุษ ความเชื่อเรื่องซิดหรือสิ่งที่เป็นอัปมงคล ความเชื่อเรื่องผู้ชายเป็นเพศที่แข็งแรง ความเชื่อเรื่องผู้หญิงและผู้ชายมีความสามารถและสติปัญญาเหมือนกัน ความเชื่อเรื่องนางแก้ว การขัดเกลาทางสังคมเรื่องความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของหญิง – ชาย ในสังคมภาคเหนือพบว่า ครอบครัวและชุมชนสร้างวิธีการถ่ายทอดในหลายลักษณะ เช่น การบอกเล่า การประพฤติปฏิบัติเป็นแบบอย่าง อันเป็นการพยายามสื่อแสดงความหมายของการขัดเกลาทางสังคมเรื่องความเชื่อ ประพฤติกรรมปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ และสถานภาพตามความคาดหวังของสังคม ขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจก็มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยม ความคิด ความเชื่อ จึงส่งผลกระทบต่อระบบความเชื่อของคนในชุมชนโดยรวม การบวนการขัดเกลาทางสังคมด้านความเชื่อหญิง – ชาย ในครอบครัวและชุมชน จึงเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสมกับสภาพการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบัน

งานวิจัยเรื่อง ความเชื่อเรื่องผีในชุมชนชนบทภาคเหนือ (2545) ผู้วิจัยคือ แสงดาว วัฒนาพร การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับผีที่ส่งผลการควบคุมพฤติกรรมทางสังคมของคนในชุมชน โดยใช้วิธีการและกลไกในการถ่ายทอดความเชื่อ ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้ ความเชื่อที่เกี่ยวกับผีในชุมชน เป็นความเชื่อที่คนในชุมชนใช้ควบคุมพฤติกรรมของคนให้อยู่ในกรอบจารีตประเพณีที่ดีงาม เช่น ความเชื่อเรื่องผีปู่ย่า ทำให้พฤติกรรมของหนุ่มสาวดีขึ้น การถ่ายทอด เป็นกระบวนการที่มีรากฐานอยู่ที่วิถีชีวิตทางสังคม วัฒนธรรม จารีตประเพณีท้องถิ่น ซึ่งไม่สามารถแยกออกจากจากการเรียนรู้ของชีวิต เป็นกระบวนการที่ช่วยให้บุคคลและชุมชนดำเนินชีวิตอยู่ได้อย่างประกอบที่สำคัญคือ การเรียนรู้ในวิถีชีวิตแบบพื้นบ้าน การปฏิบัติ การอบรมสั่งสอนในบริบทของชุมชนที่มีเป็นอยู่จริง วิธีการถ่ายทอดความเชื่อเรื่องผีในชุมชน ที่ใช้ถ่ายทอดทั้งในอดีตและปัจจุบัน

ได้แก่ จารีตประเพณี วิถีประชา ข้อกำหนด ข้อห้าม ข้อบังคับ แนวปฏิบัติที่ใช้ในชีวิตประจำวัน การดำเนิน นินทา วิพากษ์วิจารณ์ การแนะนำ อบรม สั่งสอน และการลงโทษ คาดว่ากล่าว เขียนดี โดยมีตัวแทนในการถ่ายทอดความเชื่อนั้น เช่น ครอบครัว กลุ่มเพื่อน โรงเรียน กลุ่มอาชีพ ตัวแทนทางศาสนา และสื่อมวลชน

งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องการใช้สัญลักษณ์ มีดังนี้

งานวิจัยเรื่อง สัญลักษณ์นิยมและประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในวรรณกรรมของนิคม รายชา (2543) ผู้วิจัยคือ ภัทพรณ ทิพยมนตรี วิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์สัญลักษณ์นิยมในวรรณกรรมและเรื่องสั้นของนิคม รายชา โดยสำรวจตรวจสอบระบบสัญลักษณ์ที่ประกอบหล่อหลอมรวมกันขึ้นมาเพื่ออธิบายประเทศไทยในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ว่าเหมือนหรือแตกต่างกับภาพลักษณ์ของประเทศไทยที่ปรากฏในสื่อมวลชน นโยบายของรัฐ ประวัติศาสตร์ ตลอดจนเศรษฐกิจการเมืองในช่วงเวลาเดียวกันการศึกษาครั้งนี้เน้นความสนใจไปที่ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของประเทศ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ที่แสดงออกมาให้เห็นทางภาพลักษณ์มากกว่าด้านเศรษฐกิจการเมือง (ซึ่งมักเกิดผลกระทบและเกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ)

งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องการวิเคราะห์วรรณกรรม มีดังนี้

งานวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมสำหรับเด็กก่อนวัยรุ่นที่ได้รับรางวัล ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 – 2542. (2544) ผู้วิจัยคือ กฤษดา ณ หนองคาย ผลการวิจัยสรุปว่า วรรณกรรมสำหรับเด็กก่อนวัยรุ่นทั้ง 71 เรื่อง มีแนวคิดที่สำคัญ 5 แนวคิด คือ แนวคิดเรื่องคุณธรรม จริยธรรม แนวคิดเรื่องความผูกพัน แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติ แนวคิดเรื่องปัญหาเด็ก และแนวคิดอื่น ๆ ที่เตรียมความพร้อมและพัฒนาให้เด็กก้าวไปสู่การเป็นผู้ใหญ่ที่สมบูรณ์ เนื้อหาของแนวคิดเหล่านี้ นำผู้อ่านไปสู่การเรียนรู้ และเข้าใจในเรื่องของธรรมชาติ ชีวิต และสังคมได้

งานวิจัยเรื่องศึกษานวนิยายอิงประวัติศาสตร์ล้านนา: ภาพสะท้อนการเมืองและสังคม (2547) ผู้วิจัยคือ นัยนา ครุฑเมือง งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ วิเคราะห์สภาพการเมืองและสังคมล้านนาที่ปรากฏในนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์จนถึงสมัยพลตรีเจ้าแก้วขวัญ

โดยศึกษาจาก นวนิยายเรื่อง เจ้าจันทร์ผมหอม นิราศพระธาตุอินทร์แขวน ของมาลา คำจันทร์ รากนครา ของ ปิยะพร ศักดิ์เกษม ทัพทัน 1902 ของ พ.วังน่าน เวียงเว่นฟ้า และหนึ่งฟ้าดินเดียว ของกฤษณา อโศกสินจากการศึกษาพบว่า ในด้านการเมือง ผู้ประพันธ์ได้นำเสนอภาพความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ภายในอาณาจักรล้านนากับสยาม พม่า และมหาอำนาจตะวันตก ตั้งแต่ยุคที่ล้านนาเป็นประเทศราชของสยามจนถึงช่วงเวลาที่ย้ายแปลงระบอบการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งได้สะท้อนให้เห็นภาพรวมอาณาจักรล้านนาเข้ากับสยามในด้านสังคม ผู้ประพันธ์ชี้ให้เห็นภาพความสัมพันธ์ภายในสังคมของชาวล้านนาในมิติของชนชั้น และสถานภาพทางเพศโดยมีโครงสร้างทางสังคม คติความเชื่อ ค่านิยม และขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นปัจจัยกำหนดบทบาทและหน้าที่ของคนในสังคม

งานวิจัยเรื่อง ภาษาจินตภาพในเรื่องสั้นของอัศศิริ ธรรมโชติ (2547) ผู้วิจัยคือ คลฤทัย ขาวดีเดช งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาลักษณะของภาษาจินตภาพในเรื่องสั้นของอัศศิริ ธรรมโชติ เพื่อชี้ให้เห็นว่า การสร้างภาษาจินตภาพในเรื่องสั้นของอัศศิริ ธรรมโชติ เป็นลักษณะเด่นอันทำให้งานเขียนมีความชัดเจนงดงาม ผลการศึกษาพบว่า ภาษาในเรื่องสั้นของอัศศิริ ธรรมโชติ มีลักษณะต่าง ๆ ซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพที่ชัดเจนลึกซึ้ง และทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจ อันได้แก่ การเล่นเสียง สัมผัสคล้องจองและจังหวะ การใช้คำซ้อน การใช้คำบอกแสง สี การใช้คำทำเนียบกวี การใช้คำที่มีความหมายตรงกันข้าม การซ้ำคำ การใช้ประโยคซ้ำความ การใช้ประโยคคำถาม การใช้ประโยคยาว การสร้างความสมดุลทางโครงสร้างประโยค การใช้ภาพพจน์และสัญลักษณ์ ลักษณะการใช้ภาษาทั้งหมดนี้ มุ่งสร้างจินตภาพที่สอดคล้องกับสารสำคัญของเรื่อง มีสัมพันธ์ภาพและเป็นเอกภาพเพื่อเชื่อมโยงไปสู่การตีความและเข้าใจสารสำคัญของเรื่องอย่างลึกซึ้งชัดเจน ได้แก่ จินตภาพของความโหดร้าย ความน่าสะพรึงกลัว ความทุกข์ ความเศร้า ความเหงา ความท้อแท้ และความสิ้นหวัง จินตภาพเหล่านี้ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด ในเรื่องและฉาก อัศศิริ ธรรมโชติ เลือกใช้สภาพธรรมชาติที่โหดร้ายรุนแรง เช่น “พายุ” “มรสุม” และ “ไฟ” เป็นสื่อแสดงความโหดร้ายที่มนุษย์ได้รับ ใช้ภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐาน คือ ให้ธรรมชาติและสถานที่ทำกิจอาการและมีอารมณ์ความรู้สึกเศร้าเหมือนมนุษย์ เช่น “ต้นหญ้าเงื่องหงอย” “ลมครางเศร้า ๆ” “คลื่นลมหวานไห้” “ทะเลร่ำหา” “ซอเหงาอ้างว้าง” และใช้ภาพพจน์แบบอติพจน์ คือ “ทะเลน้ำตา” เพื่อสื่อความรู้สึกเศร้าที่มีปริมาณมากมายมหาศาล รวมทั้งใช้ “บทเพลงเศร้า” “ฝน” เป็นสัญลักษณ์ของความเหงาเศร้า ใช้ “รถไฟ” และ “เครื่องจักร” เป็นสัญลักษณ์ของสังคมสมัยใหม่ที่เต็มไปด้วยความโหดร้าย และใช้ “หมาบ้า”

เป็นสัญลักษณ์ของมนุษย์ที่ไร้จริยธรรมในการควบคุมพฤติกรรมของตนเอง จินตภาพต่าง ๆ เหล่านี้ ส่งผลให้สารสำคัญที่ อัสสิริ ธรรมโชติ สื่อมายังผู้อ่านโดดเด่น และเข้มข้นด้วยพลังความคิด โดยสื่อผ่านความงดงามแห่งวรรณศิลป์